

Nacionalni i herojski narativi o utakmici Dinamo Zagreb - Crvena zvezda (13. svibnja 1990.)

Cvrtila, Branimir

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:528177>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-05**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA ETNOLOGIJU I KULTURNU ANTROPOLOGIJU

STUDIJ ANTROPOLOGIJE I ETNOLOGIJE I KULTURNE ANTROPOLOGIJE

Branimir Cvrtila

Nacionalni i herojski narativi o utakmici Dinamo Zagreb - Crvena zvezda

(13. svibnja 1990.)

Diplomski rad

Mentori: izv.prof.dr. sc. Sanja Potkonjak,

izv.prof.dr. sc. Duško Petrović

Zagreb, veljača, 2023.

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad „Nacionalni i herojski narativi o utakmici Dinamo Zagreb - Crvena Zvezda (13. svibnja 1990.)“ izradio potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentorice izv.prof.dr. sc. Sanje Potkonjak i izv.prof.dr. sc. Duška Petrovića. Svi podaci navedeni u radu su istiniti i prikupljeni u skladu s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

Vlastoručni potpis studenta

Sadržaj

1. Uvod.....	3
1.2. Pregled literature.....	4
2. Društveno povijesni okvir.....	7
2.1. Politička situacija u Jugoslaviji krajem 1980-ih.....	7
2.2. Promjene u medijskom prostoru SFRJ.....	10
3. Problemi istraživanja novinskog teksta.....	12
3.1 Kako interpretirati novinski tekst?.....	13
3.2. Prikazi maksimirskih nereda od 1990. do 2000. godine.....	16
3.2.a. Obilježja diskursa od 1990. do 2000. godine.....	21
3.3. Prikazi maksimirskih nereda u Večernjem listu od 2000. do 2010. godine.....	23
3.3.a. Obilježja diskursa od 2000. do 2010. godine.....	28
3.4. Prikazi maksimirskih nereda u Večernjem Listu od 2010. do 2020. godine.....	29
3.4.a. Obilježja diskursa od 2010. do 2020. godine.....	32
4. Narativi navijača Dinama o utakmici 13. svibnja 1990. godine.....	35
4.1. Etnografija navijačkog herojstva.....	35
4.2. “ Pazi šta pričaš malom, ne treba sve znat“!.....	36
4.3. Rat je počeo na Maksimiru?.....	37
4.4. Navijanje na utakmici -nogomet ili politika?.....	39
4.5. Heroj Boban kao simbol utakmice.....	41
4.3. Uzroci nereda.....	42
5. Zaključak.....	43
6. Popis literature i izvora.....	46
6.1. Citirana i konzultirana literatura.....	46
6.2. Izvori.....	50
6.3. Internetski izvori.....	52
6.4. Prilozi.....	53
7. Sažetak.....	54

1. Uvod

Nogometni stadioni važan su dio urbanog identiteta grada. Zagrebački stadion Maksimir u tome nije iznimka. U istočnom dijelu grada na maloj parceli u blizini park – šume Maksimir nalazi se istoimeni stadion. Službeno otvoren 5. svibnja 1912. za potrebe kluba „Hašk Građanski“,¹ današnju vizuru duguje arhitektu Vladimiru Turini. Zadnja velika intervencija na stadionu odvila se 1998. godine kada je srušena stara sjeverna tribina i izgrađena nova većeg kapaciteta. Sjeverna tribina danas je zaštitni znak najstrastvenijih navijača kluba Dinamo Zagreb koji sebe nazivaju „Bad Blue Boys“².

U državama u kojima je nogomet „najvažnija sporedna stvar na svijetu“ stadioni postaju i mitski prostori za navijače. Neodigrana utakmica između Dinama Zagreb i Crvene zvezde na maksimirskom stadionu 13. svibnja 1990. godine mnogima je ostala urezana u sjećanje, ne zbog sportskog dvoboja, već zbog nasilnih nereda nastalih na stadionu i oko njega.

Tema ovog rada je upravo ta utakmica. Rad počinje kritičkim iščitavanjem izvora o navijačkoj subkulturi za čije je razumijevanje neizostavno podsjetiti na društveno povijesni kontekst nikad odigrane utakmice. Teorijski okvir čine antropologije društvenog sjećanja, politička antropologija i antropologija sporta.

Rad je podijeljen u dvije osnovne cjeline. Nakon uvodnog dijela prvi dio donosi analizu novinskih tekstova, a u drugom dijelu se pristupa narativima navijača prikupljenima kroz polustrukturirane intervjuje.

Cilj analize novinskog teksta je istražiti promjene u strategiji izvještavanja nakon utakmice kako bi se rekonstruirali načini oblikovanja narativa od strane Večernjeg Lista. Pretpostavlja se da su narativi nastali u spomenuti dnevnim novinama direktno zaslužni za nastanak političkog mita o događajima na Maksimiru. Konstrukcija političkog mita oslanja se na radove srpskog antropologa Ivana Đorđevića koji je analizirao medijske natpise u dnevnim i tjednim tiskovinama, internet

¹ HAŠK Građanski zagrebački nogometni klub ukinut je 1945. godine odlukom komunističkih vlasti zbog sudjelovanja u prvenstvu NDH. U lipnju iste godine osnovan je klub Dinamo koji se smatra sljedbenikom Građanskog.

² U nastavku teksta koristit će se skraćenica BBB.

portalima, televizijskim emisijama i serijalima od 2009. do 2011.godine.(usp. Đorđević 2015:142-158)

Tendencija ovog rada je prikazati genezu konstrukcije heroizacijskog narativa o utakmici Dinamo Zagreb-Crvena zvezda. U tu svrhu promatraju se diskurzivne društvene prakse koje su kroz svoj doseg i djelovanje za krajnju posljedicu imale nastanak, ne samo fenomena heroizacije, nego i nacionalno emancipacijske atmosfere od strane VL u razdoblju od 1990.-2020. Svrha rada je pokazati kako su maksimirski neredi postali dio političkog mita i urbanih legendi BBB-a.

Drugi dio rada utemeljen je na etnografskoj građi prikupljenoj kroz intervju s navijačima Dinama koji su bili prisutni na navedenoj utakmici. Cilj druge cjeline je odgovoriti na pitanja kako se navijački diskurs gradio kroz iskustvo sudjelovanja na utakmici, kroz naracije navijača i kroz (mirotvorne i političke) prakse sjećanja na utakmicu preselio u nacionalno utemeljujući politički mit.

Na kraju rada donosi se zaključak koji pokušava objasniti odnos navijačkih diskursa u oblikovanju heroizacijskog i emancipacijskog političkog mita o utakmici Dinamo Zagreb-Crvena zvezda i novinskog diskursa Večernjeg Lista.

1.2. Pregled literature

Pojavom organiziranih skupina navijača tj. osoba koji angažirano sudjeluju u nogometnim utakmicama i na temelju tog izgrađuju svoj identitet rastao je interes prema navijačima kao subkulturi vrijednoj istraživanja. Istraživanje navijačkih skupina na području bivše Jugoslavije počinju u kasnim 80ima. Prvo istraživanje o navijačima objavili su Buzov, Magdalenić, Perasović i Radin „Navijačka plemena“ (1989) s fokusom na pojave nasilnog ponašanja krajem 80ih godina (Perasović, Mustapić 2013: 262).

Navijači su u osamdesetima bili pod nazorima tajnih službi. U travnju 1989.godine SDS RSUP SRH³ pokrenuli su akciju čiji je glavni cilj bio suzbijanje *stadionskog nacionalizma*.

³ Služba državne sigurnosti Republička služba unutarnje politike Socijalističke Republike Hrvatske

Zanimljivo, prvi veliki izazov bila je utakmica Dinamo-Crvena zvezda 21.svibnja 1989.godine (Previšić, Mlinarić 2020:168-170).

Važnu političko profiliranje⁴ grupe BBB donosi (Fanuko et.al 1991), provedeno u jesen 1990. s ciljem upoznavanja sociološki i psiholoških karakteristika ekstremnih navijača i njihove razlike s običnom populacije.

Predmet interesa istraživača bili su i navijači splitskog Hajduka. Studija Dražena Lalića o Torcidi (1993) u koji istražuje posebnosti navijačkog supkulturnog stila na društvenoj sceni je česta referenta točka . Supkulturu⁵ se u društvenim znanostima određuju kao kolektivni odgovor mladih iz nižih društvenih slojeva na probleme socijalne strukture i mobilnosti.

Dok su medijske kuće, sportski djelatnici, i političari prezentirali problem navijanja, kao nešto, što bi se trebalo precizno odstraniti sa zdravog tijela sporta i društva, sociološka istraživanja fenomenom su se bavila unutar struktura sporta i društvenog sistema s njihovim društvenim i kulturnim kontradikcijama (Perasović, Mustapić 2013: 271). Od početnog malog broja autora koji su se primarno usmjeravali prema sociološkim i psihološki profiliranjima navijača i odnosom između nacionalizma, društvenih temelja nasilja i navijačkih motivacija, studije u zadnja dva desetljeća sve češće koristi etnografske metoda, diskurzivnu analizu i „*gusti opis*“ (ibid.:272)

Istraživanje kulture sporta mogu se pratiti posljednjih trideset godina u radovima koji raspravljaju o sprezi politike i nogometa te izučavaju načine identifikacije navijačkih skupina (Vrcan 1990,1993,2003), zatim u radovima koji se bave odnosom nogometa i politike u Jugoslaviji Mills(2019). Naposljetku i radovima koji se okreću pojedinim paradigmatiskim sportskim događajima koji čine prekretnicu u promišljanju sporta i politike. Upravo jednim takvim fenomenom bavi se Ivan Đorđević koji je sustavno obrađivao pojavu maksimirskog mita u medijskom prostoru Jugoslavije(2015) i поближе razmatrao ulogu nogometa u Jugoslavenskoj krizi (2014, 2016)

Sociolog Vrcan (2003:119) nogomet vide kao fenomen masovne kulture koji posjeduje mehanizme za identifikaciju unutar društva. Iracionalna priroda identifikacije služi kao zamjena

⁴ Zagrebački nogometni navijači - grupni portret s BBB u središtu

⁵ Izvor : <https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=58838> (datum pristupa 3.1.2023)

za nedostatak grupne identifikacije sekundarnih grupa ili kao sušta suprotnost svemu što sekundarne grupe pružaju.

Politizacija navijanja pretvorila je stadione u privilegirana mjesta političke manifestacije i demonstracije s dodatkom navijanja (ibid.:82). Stadion je postao mjesto na kojem se vrši normalizacija i legitimizacija nacionalističkih društvenih simbola, krilatica, ideja i političkih ličnosti koje su prije sistemski bile potiskivane. Navijači (ibid.:83) nisu samo bili uvučeni i upleteni u navijačke sukobe, već su zajedno sa publikom na stadionu i nogometnom scenom imali aktivnu ulogu u prvima fazama krize u Jugoslaviji.

Navijanje koje u 80im dobiva političku notu obilježeno je i nasiljem. Porast nasilja na nogometnim stadionima i oko njih, prema Millsu (2018:181) postaje „normalna“ pojava diljem Europe. Skupine mladih ljudi konfrontirale su se međusobno i s policijom, uništavala sredstva javnog prijevoza i često izazivale moralne osude. U političkoj identifikaciji europske navijačkih skupine Mills (2019:186, 192-194) primjećuje da su vezane uz lokalnu zajednice, za razliku od Jugoslavenskih gdje je od samih početaka prisutan snažni nacionalni element. Definiirajući politička stajališta navijačkih skupina Jugoslavije, Vrcan(2003:106) tvrdi da za njih postoji samo izvorno nacionalno koje se ne konstruira niti se mijenja, nego je zadano, nacija se samo pronalazi ili iznova budi. Takav primordijalni nacionalizam Vrcan smatra; (ibid.:106) određuje jednoznačnu pripadnost, isključuje mogućnosti višestrukog identiteta i nameće stereotipizaciju drugih. Treba naglasiti kako neke veće gradske sredine nisu nosile nacionalistička obilježja. Tako Milss(2019:198) navodi kao izuzetak tj. kao primjer anacionalne grupe djelovanje navijačke skupine „Red firm“ novosadskog nogometnog kluba Vojvodina. Početkom Jugoslavenske krize i tijekom ratova na području bivše SFRJ, dolazi do promjene politički stajališta nekih skupina. Prema (Mlinarić, Previšić 2020:167) mnoge projugoslavenske i anacionalne grupe, specifične za klubove iz Bosne i Hercegovine, poput „Lešinara“⁶, skupine „Red Army“⁷ i „Manijaka“⁸, promijenili su politička stajališta i okrenuli se promoviranju nacionalizma.

⁶ Navijači NK Borca iz Banja Luke

⁷ Navijači NK Veleža iz Mostara

⁸ Navijači NK Željezničara iz Sarajeva

2. Društveno povijesni okvir

2.1. Politička situacija u Jugoslaviji krajem 1980-ih

Događaji na Maksimirskom stadionu nisu izolirani incident već proizlaze iz društvenog povijesnog konteksta. Neophodno je u kratkim crtama osvijetliti važne političke momente u Europi i Jugoslaviji s kraja osamdesetih godina dvadesetog stoljeća. Dinamo Zagreb-Crvena zvezda odigravala se uoči ključnih povijesnih trenutaka bivše države, Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Razdoblje krajem 80ih i početkom 90ih godina obilježeno je velikim društvenim, ekonomskim i političkim promjenama unutar svake članice SFRJ. Promjena političkih odnosa unutar SFRJ pratila je promjene na europskom kontinentu. Mnogi autori ističu rušenje Berlinskog zida u studenom 1989. trenutkom kojim je započeto novo razdoblje europske povijesti i slažu se da su međunarodni odnosi osamdesetih godina i početkom devedesetih obilježeni povijesnim prekretnicama (Pauković:2008,Žunec:1998,Goldstein:1999). Navedeni autori te promjene vežu uz raspad SSSR-a i stvaranje novih nezavisnih država. Propašću SSSR-a prestao je i postojati „Varšavski pakt“ kao jedan od vojno političkih organizacija komunističkih zemalja koje su garantirale stabilnost novog društveno-političkog poretka uspostavljenog nakon završetka drugog svjetskog rata. Takvi međunarodni uvjeti nisu pružile dovoljno jak oslonac centralističko-unitarističkim snagama za očuvanje Jugoslavije iako su važni politički akteri (Ujedinjeni narodi, Europska zajednica, Pokret nesvrstanih), te velike sile bile su za očuvanje Jugoslavije kao reformirane demokratske države. Autori su stajališta da kriza u Jugoslaviji počinje 80-im godina. Većina autora uzima smrt Josipa Broza Tita kao početak političke krize koja je kulminirala Miloševićevim preuzimanjem vlasti. Mills (2019:178) navodi da dolaskom Slobodana Miloševića i preuzimanja vlasti 1986. godine počinje proces konsolidacije vlasti u Srbiji i destabilizacije federalnih institucija. Dolaskom na vlast, Milošević mijenja ustaljene političke diskurse. Prema Žaniću (1995:28), Miloševićev diskurs pripadao je folklornoj matrici ne samo zbog terminološke i frazeološke evokacije, već jer je svodiv na njenu temeljnu binarnu opreku mi (dobro) – oni (zlo). Kulminaciju tog diskursa autor pronalazi u govoru na Gazimestanu 1989. godine, povodom Vidovdana i šestote obljetnice kosovskog boja.

Pauković ističe posljednje dane Saveza komunista kao još jedan ključni moment tog razdoblja. Savez komunista imao je zadnju sjednicu u siječnju 1990. godine. Napuštanjem Slovenske i Hrvatske delegacije nakon odbijanja prijedloga o izmjeni političkog i zakonodavnog sustava (Pauković: 2008:14) SKJ više se nije mogao oformiti i time nije više postojao kao političko tijelo.

Neuspjeh 14. kongresa SKJ izrazio je i potvrdio duboku koncepcijsku podjelu u Jugoslaviji. Već prethodno narušeni legitimitet SKJ na 14 kongresu u potpunosti je propao. Postalo je jasno da SKJ *de facto* više nije bila jedinstvena partija i njegova transformacija je nemoguća bez usuglašavanja reformskih i dogmatskih snaga. Reformske snage predstavljala je SK Slovenija, a dogmatske snaga SK Srbije (ibid.:14-16).

U uvjetima političke nestabilnosti procesi demokratizacije u Jugoslaviji prvo su zahvatili Hrvatsku i Sloveniju kao dvije od šest republika SFRJ čija su politička gledišta bila suprotna Miloševićevim viđenjima budućnosti unitarne Jugoslavije. Mills (2019:179) dubinu političkih podjela u Jugoslaviji potkrepljuje izjavom partijskog lidera Slovenije Milan Kučan:

„Ukidajući autonomiju obiju pokrajina(...) Srbija dobiva izravnu kontrolu nad tri od osam glasova u saveznom predsjedništvu- u usporedbi s drugim republikama koje su imale samo po jedan glas. To je značilo pretvaranje Jugoslavije u Srboslaviju.“ (Mills 2019:179)

U Hrvatskoj se komunističko vodstvo krajem 1989. godine odlučilo za uvođenjem višestranačja, a početkom 1990. godine provedene su zakonske izmjene potrebne za legalno funkcioniranje novonastalih političkih stranaka i održavanje prvih samostalnih višestranačkih izbora. Prvi krug izbora za hrvatski sabor održan je 22. travnja, a drugi 6. svibnja iste godine. Izbornu pobjedu odnio je HDZ, koji u prvom sazivu hrvatskog sabora od 351 mandata osvaja 205 mandata. Izborni sustav omogućio je HDZ-u da s 42 posto glasova preuzme apsolutnu većinu u saboru (Goldstein 1999:210). Dolazak Franje Tuđmana na vlast, kao otvoreno nacionalnog orijentiranog političara, navodi se kao moment u kojem su se dodatno narušili međuetnički odnosi

unutar Republike Hrvatske, pa tako Goldstein (1999:212) kao uzrok navodi promoviranje politike *pomirbe*⁹ i korištenje povijesne simbolike¹⁰ NDH.

Navijanje krajem osamdesetih još nije bilo institucionalizirano kroz navijačke udruge. Pripadnik skupine BBB Britvić (2013:28) navodi kako je od inicijalne ideje za osnivanjem kluba navijača u ožujku 1987. trebalo proći tri godine za realizaciju. Napominje da se (ibid.:29) do tada na gostovanja putovalo preko izviđačkih organizacija, vođa puta postojao je samo zbog papirologije. Navijačke skupine u to vrijeme piše Mills (2019:184) su neformalne organizacije kojima se nije mogao utvrditi broj jer su tribine dijelili s običnim gledateljima. Krajem 80-ih BBB još nisu imali političke predstavnike, iako ih se definira kao nacionalno osviještenu grupu. Nejasna politička stajališta vidljiva su još u travnju 1990. godine kada su skandirali Stipi Šuvaru (bivšem republičkom sekretaru za prosvjetu i kulturu kojeg će uskoro, na kratko, zamijeniti Franjom Tuđmanom)

„Radi se o čistoj kontri i zato ti danas dolazi do tog tobože ponosnog uskrika „Stipe Šuvar“ ili „Stipe slobodo!(...) I sve dok ne bude hrvatske ličnosti koja će se uzdići iznad prosjeka, mi ćemo klicati, „Šuvar, Šuvar!“ (Mills 2019:189)

Dinamo Zagreb je tijekom cijelog razdoblja socijalizma imao ulogu izrazito nacionalnog kluba (Žagar 2022:23). Pojavom HDZ-a i Franje Tuđmana kao vođe, stranka je imala presudni politički utjecaj na BBB. Đorđević (2014:930) navodi da je u svojim razgovorima s aktivnim navijačima krajem osamdesetih pojava Tuđmana među navijačima poimana kao „istinski oslobađajući događaj, koji im je dao do tada uskraćenu slobodu da budu Hrvati“.

Navijači Crvene Zvezde su od početka prihvaćali ekspanzionističku politiku Srpskog pokreta obnove Vuka Draškovića i samo proglašenog četnika Vojislava Šešelja (Mills 2018:187). Vodeći članovi navijačkih skupina radili su za te organizacije i putovali na njihove skupove. Đorđević (2015:110) navodi da je Crvena Zvezda u javnosti percipirana kao simbol srpstva, u

⁹Đurašaković (2008 : 207) za ideju svehrvatske pomirbe ,između ustaša i partizana, legitimizirala se u odnosu prema SFRJ kao velikosrpskom projektu dok je NDH prikazivan kao izraza povijesnih težnji hrvatskoga naroda za državnošću

¹⁰Početkom 90ih Goldstein(2010:293)- navodi da u politici i historiografiji dolazi do revizionizma gdje je točka polazišta bila fetišizacija hrvatske državnotvorne ideje-najbolji primjer za to prema autoru je prikazivanje NDH u pozitivnom svjetlu, preimenovanje ulica(ibid.:212) nazvanih prema značajnim Srbima, povratak političkih prognanika

javnost je služila kao reprezentativni primjer uspjeha nacije i postala važan dio sprega politike i sporta.

2.2. Promjene u medijskom prostoru SFRJ

Utvrdivši kompleksnost političke situacije u SFRJ, važno je primijetiti da su promjene u društvu bile vidljive i u medijskom prostoru bivše Jugoslavije. Sobota (2017:13 prema Jergović 2003:98) stanje u medijima u bivšoj državi opisuje kao kombinaciju socijalističkog zakonodavstva, prakse i djelomičnih sloboda. Vlasnik medija je *Socijalistički savez radnog naroda*, a novinari društveno politički radnici. Prava i odgovornosti novinara bila su određena između ustava 1974. godine, zakona o javnom informiranju iz 1982. godine, ali i mnogobrojnim zakonskim propisima. Osamdesete godine prošlog stoljeća prema Jergović(2003:95) su razdoblje u kojem novinarska struka dobiva sve više sloboda. Pad rigidnih struktura sustava najviše omogućio je tjednicima *Start*, *Vjesniku u srijedu* i posebice tjedniku *Danas*, u društvu nametnuti neke nove ideje. Slabljenjem političkih struktura partije na medijski prostor krajem 80ih dolazi i do drugih promjena pa tako Sobota(2017:14 prema Novak 2005:940) ističe da je 1989. godina prekretnica u medijskom izvještavanju. Analizirajući promjene u osamdesetim godinama. Kraj osamdesetih obilježen je s četiri fenomena (ibid.:15prema Novak 2005:945): novinari sudjeluju u medijskom ratu između republika napuštajući etička načela struke, tračevi postaju legitimni dio izvještavanja, počinje razilaženje između novinarskih praksa i načela, te naposljetku vidljiv je porast političkih pritisaka i sporadičnih fizičkih napada na novinare.

Usred političkih promjena u Europi, u trenutcima demokratizacije Jugoslavije gdje se BBB i Delije opredjeljuju nacionalističkim opcijama u Jugoslaviji, trebala se odigrati utakmica, tjedan dana nakon završetka drugog izbornog kruga 6. svibnja 1990. godine. Mnogobrojni navijači su se okupili kako bi pogledali dva člana „velike četvorke“¹¹ na Maksimiru u rezultatski nevažnoj

¹¹ Velika četvorka – Članovi velike četvorke su Crvena Zvezda, Partizan, Hajduk i Dinamo. Između 1946- 1991 godine zajedno su osvojili 39 od ukupno 45 prvenstava Jugoslavije, zbog čega su i dobili epitet „velika četvorka“.

utakmici. Prikaz i promjene diskursa o navedenoj utakmici u daljnjemu tekstu pratit će se kroz analizu Večernjeg Lista.

3. Problemi istraživanja novinskog teksta

Novinski tekst kao predmet znanstvene analize postaje tema antropoloških istraživanja brojnih teoretičara društvenog sjećanja. U prvom redu sam novinski tekst nema znanstvenu relevantnost koja bi osigurala nepristranost i egzaktnost. Iz tog razloga o valorizaciji novinskog teksta kao izvora dvojili su i sami antropolozi.

Literatura o društvenom sjećanju sredinom osamdesetih dvadesetog stoljeća označila je prema Zelizer (2010:379) akademski preokret u poimanju odnosa između novinara i povijesti. Ključni teoretičari „društvenog sjećanja“ Paul Connerton (1989), Maurice Halbwachs (1992), Jacques Le Goff (1992), Nora (1997) između ostalih nisu uključili novinarstvo u svoje istraživanje o tome što je bitno u problematici sjećanja, ali su otvorili put shvaćanju da je veza između povijesti i novinarstva daleko kompleksnija nego što predlažu tradicionalna poimanja povijesti. Novinarstvo postaje jedno od ključnih mjesta širenja društvenog sjećanja, bez obzira što sami novinari ne prihvaćaju takvu klasifikaciju svoga rada. Ključni teoretičari podrazumijevali su priznanje novinara, međutim nisu odredili koje attribute njihovog tretmana prošlosti možemo smatrati novinarskim radom o sjećanju. (ibid.:380-386)

Pišući o istraživačkim problemima vezanim uz interpretaciju tekstova (Mügge 2016) ističe da je novinski tekst izložen mnogim pristranostima. Prvi istaknuti problem koji autorica prepoznaje (Mügge 2016:3 prema McCharty et.al 2005) je taj da novinsko izvještavanje uvijek suženog potencijala onoga o čemu sve možemo biti obaviješteni. Nasilniji događaji velikih razmjera imaju veću vjerojatnost za medijsku pokrivenost, a objavljeni tekstovi uvelike ovise o uređivačkim politikama novina. Drugi veliki problem analize tekstova (ibid.:3 prema Ortiz et.al 2005) je istinitost teksta, tj. načina na koji je prikazan neki događaj. Na posljetku (ibid.:4 prema Franzosi 1987) ističe da je problem analize medija i sam izbor novinski članaka, pri čemu svaki istraživač može drugačije interpretirati tekstove ovisno o svojem osobnom znanju i sklonostima.

3.1 Kako interpretirati novinski tekst?

Iako prethodno navedeni autori dovode u pitanje vjerodostojnost analize samog teksta, neosporno je da vijesti bile one s web portal, tiska ili magazina mogu biti važan izvor. Prethodno navedeni problemi postavljaju pitanje kako onda pristupiti analizi novina? Pristupajući tekstu kroz formu kritičke analize diskursa omogućuje nam da se nosimo s problemima vjerodostojnosti analize i pruža alate za razumjevanje istraživog fenomena. Kritička analiza diskursa prema (van Dijk 1993:250) zahtjeva istraživanje odnosa moći, diskursa, dominacije, društvene nejednakosti i pozicije samog istraživača. Koristeći se takvom analizom fokus je na dimenzijama diskursa koje analiziraju zloupotrebu moći te nepravdu i nejednakosti. (ibid.:252)

Trbušić (2021:9 prema Wodak:2003) navodi da je kritičku analiza diskursa najbolje zamisliti kao grubo skicirani istraživački program, a ne kao jasno definiranu, monolitnu istraživačku metodu. Zbog kompleksnosti društveno-političkih problema nužno je koristiti se multidisciplinarnim pristupom pri kojem teorije, opisi, korištene metode i empirijski rad odabiru se prema funkciji njihove važnosti za razumjevanje istraživog društveno političkog problema (van Dijk 1993:252). Novinski tekst u tom kontekstu se promatra kao područje društvene dominacije u kojemu elite svojim znanjem, planovima, ideologijom i normama imaju utjecaj nad reprezentacijom političkog mita o Maksimirskim neredima (usp.:ibid:252-253).

Suženost potencijala novinskog izvještavanja je nešto na što istraživač ne može bitno utjecati. Širenjem predmeta analize na više dnevnih, tjednih ili mjesečnih tiskovina proširilo bi predmet analize, međutim i druge tiskovine kao izvor znanstvenog istraživanja jednako su problematične u metodološkom smislu. U kontekstu svega navedenog napominjem da u ovom radu cilj analize nije bila potraga za istinom već prikaza geneze konstrukcije heroizacijskog narativa o utakmici Dinamo Zagreb - Crvena zvezda kao političkog mita i otkrivanja diskurzivnih odnosa. Pregledavanje svih dnevnih izdanja VL bilo bi van obujma ovog rada, pa se iz tog razloga u radu obrađuju samo tekstovi uoči i nakon datuma odigravanja same utakmice 13. svibnja 1990. godine. Obuhvaćeni su datumi od 9. do 16. svibnja svake godine od 1990. do 2000. i na godišnjice 2000., 2005., 2010., 2015. i 2020. godine. Arhivski rad odrađen je na tiskanim brojevima sačuvanima u NSK. Iznimku čine nekolicina tekstova, različitih datuma, koji se mogu naći u digitalnoj arhivi VL ili web portalu VL. Promatra se i analizira je li kroz vrijeme prikaz događaja

doživio činjeničnu transformaciju i postoje li stanovite razlike u izvještavanju s tendencijom uklapanja u šire nacionalne narative.

U javnosti VL je percipiran kao „desni list“¹² zbog istaknutije nacionalne osviještenosti urednika i novinara, a u prilog tome svjedoči i činjenica da je bio pod državnim vlasništvom. Austrijski novinski koncern Styria preuzima VL tek 2000. godine. Politika lista nakon promjene vlasništva svjesno ide prema centru. Od tada uredništvo¹³ VL teži biti središnji mediji u čijem su fokusu političke, kulturne i sportske teme, a u ideološkom smislu približava se vrijednosnim politikama centra koje se prepoznaju u političkoj raznovrsnosti kolumnista, analitičara i komentatora. Tematizirani događaj zbio se u trenutku u kojemu su novine imale značajniji društveni utjecaj nego danas. Proces digitalizacije tijekom devedesetih je u svojim začetcima. Tiraže mnogih tiskovina bile su značajno veće nego danas. VL tijekom devedesetih zadržavao je visoku tiražu iznad 150 tisuća primjeraka. Od 1991.-1992. godine distribucija lista značajno je varirala zbog ratne situacije¹⁴. Analiza koja se provodi u ovom dijelu rada želi ispitati mogu li dnevne novine biti kreator diskurzivnog prostora unutar kojeg se stvara novo društveno sjećanje na utakmicu. Početna pretpostavka bila je da će tisak koji naginje desnoj političkoj orijentaciji češće obilježavati utakmicu na Maksimiru 13. svibnja 1990. godine i sudjelovati u konstrukciji političkog mita. Nakon slabljenja partijskih struktura i širenja sloboda u medijskom prostoru, te istovremenim jačanjem nacionalnih političkih opcija u bivšim saveznim državama SFRJ očekivalo se da će utakmicu u početnim izvještajima predstavljati kao nacionalni sukob iz kojeg bi se mogao iščitati početak političkog mita o sukobu na Maksimiru kao početku rata.

Analiza utakmice Dinamo Zagreb-Crvena zvezda oslonila se i na Đorđevićevu studiju u knjizi *Antropolog među navijačima*. Đorđević je analizu utakmice napravio koristeći se svim dostupnim materijalima; raznih internet portala, tiskanih izdanja kako u Hrvatskoj tako i u Srbiji, većinom u razdoblju između 2009. – 2011. godine. Đorđević smatra da je utakmica postala jedna od važnih epizoda naracije o nastanku države u hrvatskom političkom etno mitu. Za njega, neredi na Maksimiru 1990. godine su tijekom vremena postali politički mit. U hrvatskom medijskom prostoru Đorđević je iščitavao elemente tog mita kroz pojmove: **Borba**–sukob nepravdom

¹²Izvor: Večernji list. <https://www.vecernji.hr/vijesti/vecernjak-je-vec-57-godina-na-pravoj-strani-uz-citatelj-1096104> (datum pristupa 6.1.2023)

¹³Izvor: Wikipedia. https://hr.wikipedia.org/wiki/Ve%C4%8Dernji_list (datum pristupa 6.1.2023)

¹⁴Izvor: Poslovni.hr. <https://www.poslovni.hr/lifestyle/novine-koje-su-obiljezile-povijest-i-postavile-nove-trendove-u-novinarstvu-120066> (datum pristupa 6.1.2023)

ogorčenih Dinamovih navijača s ne narodnom policijom. **Žrtvovanje**-bitka golorukih mladića protiv odnarođene sile. Zatim motiv **Pobjede** -kroz „povijesno ne“ srpskoj hegemoniji. U svakom političkom mitu prisutan je **Neprijatelj** u obliku milicije i srpskih huligana. Za popunjavanje mita važan je **Heroj**; kapetan Dinama Zvonimir Boban koji je ušao u povijest obranivši navijača od nasrtaja policajca (Đorđević 2015:153-154).

Funkciju političkog mita Đorđević objašnjava koristeći se Đerićevim i Kuljićevim citatima kao mjestom „simbola *novog početka – (ponovnog rađanja nacije)*„ (ibid.:158 prema Derić 2005:53) pa tako događaj na simboličko interpretativnoj razini postaje „*okosnica realnog i pripisanog oslobodilačkog učinka i iskustva*“ (ibid.:158 prema Kuljić 2008:79), a krajnja interpretacija je uspostavljanja u nacionalističkom narativu nove političke generacije nastale u znaku „*sjećanja na apsolutno prihvatljiv početak novog doba državne nezavisnost*“. (ibid. prema Kuljić 2008:95).

Oslanjajući se na tu analizu, prostor istraživanja sužava se na tiskana izdanja Večernjeg lista. Vremenski okvir proširen je od Đorđevićevog okvira od 2009.-2011. godine, na 1990.-2020. godine s posebnim naglaskom na obljetnice nereda i datume uoči i nakon utakmice. Cilj proširivanja vremenskog okvira analize je prikazati genezu konstrukcije heroizacijskog narativa o utakmici Dinamo Zagreb - Crvena zvezda. Ispituje se postoje li promjene u načinu izvještavanja o političkom mitu tj. kako i na koji način su se formirali pojedini dijelovi političkog mita. Kako su se mijenjali izvještaji na godišnjice nereda, te jesu li neredi bili korišteni u svrhu širenja mržnje prema Srbima u novonastaloj ratnoj situaciji? Kada i za koga utakmica postaje dio nacionalnog imaginarija i jesu li sudionici nereda predstavljeni kao u heroji u narativu? U radu se uz kritičku analizu diskursa koristi tematska analiza koja pokušava identificirati, analizirati i uspostaviti obrasce između novinskih članaka (Braun i Clark 2006:79 prema Boyatzis 1998). Teme se definiraju kao fenomen koji obuhvaća prikupljene podatke u istraživanju s ciljem prezentiranja uzorka ponavljanja unutar korpusa podataka. (ibid.: 80) Kroz protok vremena će se uspoređivati kako se određene teme prilagođavaju, proširuju i u kojoj su vezi sa političkim mitom kako ga vidi Ivan Đorđević (2015).

Analiza novinskog teksta podijeljena je u tri poglavlja: 1990. – 2000., 2000. – 2010. i 2010. – 2020. godine. Iako je primarni predmet analize VL i novinski diskurs, u pojedinim poglavljima izvor su i isječci iz dokumentarnih filmova, YouTube videa ili drugih web portala.

3.2. Prikazi maksimirskih nereda od 1990. do 2000. godine

Gostovanje Crvene Zvezde u Zagrebu bilo je jedan od važnih sportskih događaja u Jugoslaviji. Crvena Zvezda je u zadnjem desetljeću postojanja Jugoslavije bila najdominantniji klub u JNL; osvojila je pet titule u sezonama 1980./1981., 1983./1984., 1985./1986. 1987./1988., i tri kupa maršala Tita u sezonama 1981./1982., 1984/1985. i 1989 ./1990. dok je Dinamo zadnje prvenstvo osvojio 1982. i kup iduće sezone (Tomaš 2021: 78). U sezoni 1990. prije same utakmice Dinamo je izgubio šansu za osvajanjem prvenstva porazom u Sloveniji. Crvena zvezda je time osigurala i svoju šestu titulu prvaka Jugoslavije. Povodom tog objavljeni je niz članaka¹⁵ o propuštenoj prilici Dinama za osvajanjem prvenstva, zadnji članak objavljuje se 11.svibnja.1990.godine „Dinamo zaslužen drugi“. U navedenim člancima vidljivo je da je sportski aspekt utakmice izgubio natjecateljski naboj. Glavna tema sportskoga djela VL bila je odlazak reprezentacije Jugoslavije na Svjetsko prvenstvo u Italiji 1990. Glavna politička tema VL u razdoblju između 9.-16. svibnja su, očekivano, višestranački izbori u SR Hrvatskoj. U svibnju je postalo jasno da će HDZ preuzeti vlast. Većina naslovnica¹⁶ sadrži informacije o procesima izbora.

Maksimirki neredi i nasilje na stadionu i oko njega potiskuju izborne procese s naslovnica novina. Sukob na Maksimiru je na naslovnica Večernjeg lista 14. i 15. svibnja 1990. godine. Naslovnica 14. svibnja obilježena je naslovom „Mržnja, krv i suze“ s podnaslovom „Pakao na nogometno stadionu u Maksimiru i oko njega“. Za naslov koji podsjeća na poznati politički govor Winstona Churchilla, koji je danas poznata parola *Krv, znoj i suze* ne možemo sa sigurnošću reći je li slučajan, ali nepobitno je da je poznati govor o ratnoj situaciji u Europi održan na isti datum 13.svibnja 1940.

Autori tekstova najčešće su analizirali sam faktički tijek događaja. Veći dio članaka 14.svibnja 1990. bavio se lošim osiguranjem¹⁷ na utakmici. Neki autori su tražili krivce¹⁸ u Delijama i njihovoj sprezi¹⁹ s policijom.

¹⁵ Naletić, Predrag. "Fortuna protiv plavih", Suću, Ivan. „Probušen plavi balon snova“, Vukelić, Ž. „Plavi pognute glave“, *Večernji list*, 7. svibnja 1990

¹⁶ Naslovnica: „Predsjednik svih građana Hrvatske“ –Dr. Franjo Tuđman o pobjedi HDZa“. *Večernji list* 9.5.1990 ; Naslovnica: „Novi sabor do kraj svibnja“. *Večernji list* 11.svibnja.1990

¹⁷ Z.V. "Zatajili organi sigurnosti", Galić, M. „Maksimirska nula“, Čučuz, D.“Loše osiguranje“, *Večernji list*, 14.svibnja 1990.

¹⁸ „Kamenovanje iz vlaka“, *Večernji list*, 14.svibnja.1990.

¹⁹ D.D. "Igrale se Delije", Stražimir, Mladen. „Ratište umjesto igrališta“, *Večernji list*, 14.svibnja 1990.

Najviše izvještaja²⁰ o utakmici napisao je D. Draženović. U članku „Pendrek okrenut sjeveru“: navodi kako su „Pendreci očito bili namijenjeni samo sjeveru „slučajno ili,...? To će, nadajmo se objasniti nalogodavci“ (Draženović:1990) U tom tekstu autor okrivljava Delije za početak nereda i miliciju za nesposobnost kontrole nereda. Draženović BBB osuđuje, ali ih ne smatra začetnicima nereda, o nasilnim reakcijama BBB piše: „Izazvani! - pokazali su svoje **ružno lice** (osobito na gradskim ulicama), pa je i njihova (djelomična) krivica nepobitna“ Isti autor četiri dana kasnije tvrdi da su neredi organizirani od strane „ (...) kroatofobnog istočnog Agitprop koristeći nogomet za političku destabilizaciju Zapada.“²¹

Osim novinara sportske sekcije koji su redovito pisali sportske komentare i izvještavali s utakmica, neredi na utakmici bili su predmet tada aktualnih društvenih komentatora. Komentar²² psihijatra Vladimira Grudena donosi pogled na neredu kao posljedicu dezorijentacije odraslih toga doba i izostankom instance modela koji djeluje kao uzor mladima. Gruden kao primarni okvir koristi prizmu društvenog sloma gdje se označavaju problematične točke društvenih odnosa koje prethode samo činu eskalacije nasilja.

“Omladina je uvijek oslonjena na nas odrasle, a mi smo im stvorili klimu beznađa , srušili ideale, bez kojih se mladi ne mogu razvijati i umjesto da ih društvo uči da rade,da budu poštene i kolegijalno, ono ih je upućivalo na sistem „snađi se kako znaš“. Prirodna posljedica da su mladi počeli razvijati agresiju prema nama društvu.“(Gruden 1990)

O neredima se izvještavalo u stranačkim²³ i institucionalnim²⁴ priopćenjima. Radikalno povezivanje nereda sa stvaranjem nacije doneseni su u odlomku o stranačkim izvještajima o incidentu. Većina političkih opcija tražila je smjene rukovodećih ljudi u tadašnjoj miliciji i savezu. Najradikalniji u priopćenjima²⁵ bio je Hrvatski mirotvorni pokret. Izvršni odbor HMPa neredu je smatrao napadom na slobodu hrvatskog naroda, pozivaju građane na prisebnost i mir kao bi se završili povijesni procesi i ostvarile stoljetne želje koje opstruira „Karađorđeva imperija“ .

Neke novinare zanimalo je i izvještavanje srpskih medija, pa tako Anton Filić piše²⁶ o naslovima i porukama u člancima beogradskog tiska. Prema novinaru VL glavni cilj novinara iz

²⁰ Draženović, Darko. „Okvir za mržnju“, *Večernji list*, 27.svibnja 1990.

²¹ Draženović, Darko. „Pendrek okrenut sjeveru“, *Večernji list*, 14.svibnja 1990.

²² Gruden, Vladimir. „Manipulacija omladinom“, *Večernji list*, 14.svibnja 1990.

²³ „Stranačka reagiranja“, *Večernji list*,14.svibnja 1990.

²⁴Izvršno vijeće Sabora, „Osuda i žaljenje“, *Večernji list*, 14.svibnja 1990

²⁵ Hrvatski mirotvorni pokret – „Sačuvajte prisebnost“, *Večernji list* 14.svibnja 1990.

²⁶ Filić, Anton. „Pomračenje štiva“, *Večernji list*, 14. svibnja 1990.

SR Srbije bio je prikazati utakmicu kao nered organizirane od strane HDZ-a s ciljem dobivanja dodatne političke moći sa svrhom promjene policijskog i nogometnog vodstva u Zagrebu. Prema navedenom autoru srpska novine *Politika ekspres*, *Večernje Novosti*, *Politika*, ako nisu pisale o „Hdzovom planiranom skandalu“ - divile su se „uspješnoj „avanturi“ Delija u Zagrebu.

U tekstovima nakon utakmice nije dolazilo do slavljenja Bobanovog skoka na policajca, niti je jedan od članak bio popraćen danas poznatom fotografijom Renata Brađolice. Na udarac²⁷ se tada gledalo kao na upitan poteze, zbog kojeg će odgovarati pred disciplinskom komisijom nogometnog saveza. Bobanovo udaranje policajca u novinskim tekstovima postaje aktualno 27. svibnja 1990. prilikom šire rasprave povodom sastanaka disciplinske komisije. Članci ističu da je udarac bio nespornost²⁸. Izvještavaju²⁹ nas o Bobanovoj neuspješnoj potrazi za Refikom Ahmetovićem u policijskoj stanici i njegovoj velikoj želji da izgadi golemi nespornost. Autori pišu³⁰ o članovima disciplinske komisije i mogućim posljedicama za Bobanovu karijeru. Iznose se stavovi jednog od članova disciplinske komisije koji je zahtjevaio strogo kažnjavanje za Bobanov nasrtaj na miliciju. Članovi komisije koji su isticali nužnost visoke disciplinske kazne za Bobanov nasrtaj, bili su predmet izrugivanja dijela novinara VL.

„(...) kako recimo objasniti da Delije žele kazniti Bobana, jer je udario milicionera (uzvratio mu za napad). Nikako drugačije nego kao doživljavanje milicije kao svoje, a ne njihove ma gdje se nalazila.“³¹

Nogometni savez Jugoslavije osim odlučivanja o budućnosti nogometne karijere Zvonimira Bobana, trebao je organizirati reprezentativni susret u Zagrebu.

Predsjednika komisije Ante Pavlović smatrao je da Zvonimir Boban treba biti u finalu kupa Europe, i da će već na utakmici Jugoslavije i Nizozemske Zagreb dokazati: „da je Maksimir uvijek bio u Europi.“³² Iako bez nasilja realnost zajedničkog navijanja za Jugoslaviju, pokazala se kao nemoguća. Prijateljski meč Nizozemske i Jugoslavije u Zagrebu, ostao je upamćen prema tvrdnjama Đorđevića (2014:934) po glasnim zvižducima tijekom intoniranja himni „Hej Slaveni“ i bučnim navijanjem za Nizozemsku.

²⁷ Miljanić, Milan. „Udarac nogometu“, *Večernji list* 15.svibnja 1990

²⁸ Tripković, L. „Pružena ruka pomirnicu“, *Večernji list*, 27.svibnja 1990.

²⁹ Ibid.

³⁰ Đorđev B.P „Nisam bio za doživotnu“, *Večernji list*, 27. svibnja 1990

³¹ Draženović. D. „Okvir za mržnju“, *Večernji list*, 27.svibnja 1990.

³² Savić. P „Maksimir je u Europi“, *Večernji list*, 27.svibnja 1990.

Zvonimir Boban tada nije šest mjeseci nastupio za Jugoslaviju. Sastavu se priključuje 31. listopada 1990. u Beogradu protiv reprezentacije Austrije u utakmici za kvalifikacije na Europsko nogometno prvenstvo 1992. Bobanov reprezentativni status ostao je aktualan do 23. rujna 1991. godine. Na stranici koja donosi članke³³ o aktualno ratnoj situaciji u Hrvatskoj i obavijesti o odgađanju nogometnih turnira zbog ratne situacije. VI je krajem rujna 1991. raspravljao³⁴ o bivšim igračima NK Hajduka i ostalih klubova, koji su se priključivali vojnim jedinicama. Pozivali³⁵ su se dobrovoljci u sportske čete za obranu domovine sačinjene od bivših funkcionera nogometa. Samim pogledom na naslove jasno je da na stranicu sportskog djela VI možemo gledati kao na ratno izvještavanje. U kontekstu tih vijesti 23.9.1991. pojavila se i kratka rasprava o Bobanovom reprezentativnom statusu.

Naime kongres UEFA u švicarskom Montreuxu omogućio je nogometašima iz Jugoslavije slobodu transfera u inozemstvo bez obzira na zabranu saveza NSJ. Tada slobodni Zvonimir Boban za neke je još uvijek bio potencijalni reprezentativac Jugoslavije. Više od godinu dana nakon Maksimirskih nereda i u početku ozbiljnih ratnih³⁶ događanja na tlu Hrvatske predsjednik NSJ Vojo Raničević izjavljuje³⁷ da bi Boban i Prosinečki trebali nastupati za reprezentaciju Jugoslavije i povećati joj šansu na Europskom prvenstvu i time pridonijeti smirivanju situacije u sukobima zahvaćenoj Hrvatskoj. Navedeni članak najbolje oslikava kontradiktornu poziciju Bobana u jugoslavenskom i hrvatskom nogometu. Članak koristi izraz tzv. Jugoslavija s ciljem umanjivanja političke i pravne važnosti države koja se činjenično u tom trenutku raspada, usprkos tome raspravlja se o potencijalnom nastupu Bobana i Prosinečkog za tu istu tzv. Jugoslaviju. Problem nastupa Bobana za reprezentaciju ne adresira novinar vlastitim tekstom, već putem tuđih izjava. Brojni sportski djelatnici unutar Jugoslavenskog saveza su prema Mills (2019) htjeli sačuvati Jugoslaviju i doživljavali su nogometne nastupe reprezentacije kao integrativni faktor Jugoslavije, Mills(2019) ih navodi kao jedne od zadnjih koji su napustili ideju Jugoslavije.

³³ „Odgodeno Prečko '91“, *Večernji list*, 23. rujna 1990.

³⁴ Svalina, J. „Veterani u obrani Domovine“, K.B. „Pristupaju mladostaši“, *Večernji list*, 23. rujna 1991.

³⁵ Brajdić, D. „Prijave još danas“, *Večernji list*, 23. rujna 1991.

³⁶ Članak je objavljen u trenutku kada u Hrvatskoj traju bitke za JNA vojarne poznate kao „rujanski rat“ (Marijan,) ili „rat za vojarne“ (Žunec) , nakon „krvavog uskrsa“ (31.3.1991) i „masakra u Borovu“ (2.5.1991).

³⁷ Tomić. I. „Boban slobodan“, *Večernji list*, 23. rujna 1991.

Sljedeći članak³⁸ o neredima na stadionu izašao je 13. svibnja 1994. godine. U prvom planu dominira slika Bobana kako udara policajca. U članku se jasno definira opreka - „mi“(dobri) i „oni“(zli) i stavljajući grupu navijača Dinama unutar herojskog narativa: „BBB su probili ogradu za pravdu! I valja se sjetiti da se tada po prvi put došlo do fizičkog obračuna „nas“ i „njih“ obračuna koji je kasnije prerastao u agresiju na Hrvatsku.“³⁹ Takav izvještaj blizak je onome što srpski antropolog Ivan Đorđević (2012:208) naziva: „izgradnjom hrvatskog etno mita, koji predstavlja kamen temeljac u borbi za nezavisnost.“ Međutim u 1994. članak koji iznosi pola kartice teksta teško da je stvorio veliki društveni utjecaj. Ipak paralelno uz taj članak na istu obljetnicu navijači podižu spomenik⁴⁰ poginulim pripadnicima BBB-a u Domovinskom ratu. Spomenik se nalazi ispod zapadne tribine maksimirskog stadiona s posvetom:

„Svim navijačima Dinama za koje je rat počeo 13. svibnja 1990. na stadionu Maksimir, a završio se polaganjem svojih života na oltar domovine Hrvatske.“

I potpisom: „BBB Zagreb 13. svibnja 1994“.

Slika 1. Spomenik poginulim BBB, www.gnkdinamo.hr

Slika 2. Pripadnici skupine BBB ispred spomenika, www.bbb.hr

Navedeni članak i spomenik po prvi put jednoznačno otkrivaju svojevrsno jednačenje događaja s utakmice Dinamo Zagreb- Crvena zvezda odnosno same utakmice kao metonimijskog ishodišta rata u kojem počinje rat za BBB.

³⁸ „Maksimir kao ratište“ *Večernji list*, 13. svibnja 1994.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Prema Britviću (2013) autor spomenika je Mačukatin Velibor – kipar koji je do tada sudjelovao u izradi postava za Muzeja revolucije u Sarajevu, Muzeja radničkog pokreta u Slavanskom brodu. Realizirao spomenike palim borcima, biste Marxa i Engelsa. Zanimljivo je da potvrdu o izradi spomenika nije moguće naći na službenoj stranici (macukatin.hr).

U kontekstu postavljanja spomenika važna je Williamsova ideja o javnim mjestima prisjećanja gdje spomenici postaju mjesta kolektivnog konsenzusa oko neke prošle traume. Spomenici postaju mjesta koja omogućavaju “žalovanje i refleksiju” u kolektivno prihvaćenim oblicima javnog izražavanja društvenih vrijednosti“ (Potkonjak, Pletenac 2010:10).

Uzevši u obzir Williamsovu tezu, spomenik poginulim BBB-ima možemo smatrati kao kolektivni konsenzus grupe da je za njih početak rata 13.svibnja 1990.

Za Noru (2007:156-163) mjesta sjećanja imaju simboličku komponentu za društva u cijelosti, pa tako i za političke konflikte. Nora razlikuje dominantna mjesta sjećanja kao mjesta konstruirana „odozgo“. Konstrukcija sjećanja kada je konstruirana „odozgo“ podrazumjeva sastavljanja diskursa od strane političkih elita, zbog toga može doći do promjene kulture sjećanja promjenama političkih opcija koje određuju interpretacije kulturnih sjećanja. Spomenik poginulim BBB nije podložan promjenama interpretacije jer je konstruiran „odozdo“ tj. od samih navijača.

Na iduću obljetnicu glavni elementi heroizacije, slikom i tekстом prebacuje se na herojsku gestu Zvonimira Bobana. U kratkom izvještaju⁴¹ Bobanov skok postaje udarac tadašnjem režimu i datum koji moramo upamtiti „(...) kao prvi dan borbe za sebe i svoje“.⁴² Ovaj natpis ne samo da stavlja početak rata u dan utakmice nego uz čin Zvonimira Bobana veže i početak obrane Republike Hrvatske. Utakmica i heroj Zvonimir Boban počinju označavati nacionalni i državni otpor (nogometno) objavljenom ratu koji postaje uporište konstrukciji individualnih kao i kolektivnih herojskih narativa.

3.2.a. Obilježja diskursa od 1990. do 2000. godine

Članci u VL nakon same utakmice nisu prikazivali utakmicu kao nacionalni dvoboj između Srba i Hrvata. Većina autora pisala je o tehničko sigurnosnim propustima u organizaciji utakmice visokog rizika. Argument nedostatka organizacije koristio se kod nekih novinara i stranačkih priopćenja kao argumenti za promjene rukovodećih pozicija u policiji. Od početnih sastavnica mita

⁴¹ R.J. „Boban za povijest“, *Večernji list*, 13.svibnja 1995

⁴² *ibid.*

vidljiv je neprijatelj otjelovljen u „miliciji“ i „Delijama“. Međutim ti sukobi ne interpretiraju se nužno u nacionalnom diskursu niti dolazi do emancipacije nacionalnih osjećaja kod većine autora tekstova. Elementi političkog mita nisu u potpunosti prisutni u izvještajima nakon same utakmici. Iako je prisutna distinkcija između Delija i BBB važno za naglasiti je da tada sukob nije prikazivan kao nacionalni. Delije su označene kao pokretači nereda, ali reakcija policije bila je mnogim autorima važnija stavka. Policiju se označavalo kao najvažniju instancu za širenje nereda na stadionu i oko njega. U tadašnjim izvještajima prisutni su elementi moralnog zgražanja nad nasiljem i gledanje na nasilje kroz prizmu društvene propasti.

Usprkos činjenici da su neposredno završili izborni procesi u tadašnjoj SR Hrvatskoj, većina autora novinskih članaka nije koristila neredu u svrhu podizanja nacionalnih tenzija niti ih je dovodila u svezu s izbornim procesom ili raspadom Jugoslavije.

Članci u svibnju 1990. zauzimaju različite diskurzivne pozicije. Možemo zaključiti da se o neredima na Maksimirskom stadionu većina bavila a) samim tijekom događaja b) sigurnosno tehničkim problemima u organizaciji c) moralno zgražanje nad neredima. Za cilj izvještavanja zasigurno nije bio podizanje nacionalnih tenzija, ali važno za napomenuti je da je dio autora neredu vidio kao priliku propitkivanja profesionalnosti policijskih službenika.

Autori tih članaka često su bili novinari sportske sekcije, ali uz njih prisutne su i stranačke objave, izvještaj službenih institucija države, razni kolumnisti, prijenosi stranih medijskih i slično. Posljedica tako širokog izvještavanje o utakmici izostavila je jednodimenzionalnu interpretaciju događaja. Boban tada nije bio simbolički prikazan kao heroj. Prvo veće izvještavanje o Bobanu je tek nakon osamnaest dana, udarac na policajca propitkuje se kao čin koji bi mu mogao ugroziti karijeru tj. nastup za reprezentaciju Jugoslavije.

Prvi članak u kojem nam se ostavlja samo jedna mogućnost interpretacije objavljen je 13.4.1994. Članka naslova „Maksimir 90' kao ratište“ istovremen je podizanju spomenika poginulim pripadnicima BBB-a u ratu ispod zapadne tribine. Po prvi put 1994. i 1995. godine u VL se pojavljuju fotografije Renata Brandolice⁴³ u kojima se vidi Bobanovo udaranje milicajca.

⁴³ Fotograf koji je radio za Večernji list. Slavna fotografija kasnije je postala sudski predmet o kršenju autorskih prava. <https://www.glasistre.hr/zanimljivosti/fotografija-koja-je-simbol-pocetka-domovinskog-rata-ali-i-kršenja-autorskog-prava-796183> (datum pristupa 13.1.2023)

Navedena fotografija⁴⁴ biti će u idućim razdobljima nebrojeno put reproducirana korištena na majicama, grafitima BBB, uvodnim špicama TV priložima, naslovnica dokumentaraca i knjiga.

Neočekivano je da u godinama 1991., 1992., 1993., 1996., 1997., 1998. i 1999. u obrađenim brojevima nije izašao niti jedan članak. Najčešća povijesna tema koja se obrađuje u Večernjem listu, unutar tog razdoblja, a pokazuje stalni kontinuitet je Bleiburg. Političke stranke očitavale su se o Bleiburgu, kroz vrijeme 90ih propitkivalo se sponzorstvo sabora ili Predsjednika. Obljetnica Bleiburga svake godine uoči 15. svibnja mogla je potisnuti razne dnevne političke i gospodarske prilike, te postati predmet političkih analiza novinara i stranačkih rasprava. U takvom okruženju maksimirski neredi zauzimali su puno manji dio političkog kolača unutar diskursa nacionalizma. Maksimirski neredi kao mit u novinskim tekstovima devedesetih je sporadični fenomen značajniji za same BBB nego za politički kontekst Hrvatske. Članci iz 94. i 95. godine iako pripadaju nečemu što bi mogli nazvati izgradnjom političkog mita o Maksimiru, zauzimaju mali dio tiska i njihov utjecaj na gradnju narativa teško je utvrditi.

3.3. Prikazi maksimirskih nereda u Večernjem listu od 2000. do 2010. godine

Deset godina nakon neodigrane utakmice fotografije Bobanovog udaranja policajca prisutne su uz svaki članak objavljen o maksimirskim neredima. Vijesti o neredima po prvi puta nakon, izvještaja napisanih neposredno nakon same utakmice, postaju ponovno opsežne tekstem i vizualno upečatljivije. U ovom razdoblju najočitija je faza izgradnje heroja utakmice Zvonimira Bobana.

U definiranju heroja važno je početi od koncepta Josepha Campbella(2009). Campbell heroja definira kroz putovanje. Njegovo putovanje počinje ulaskom u nepoznat svijet u kojemu mora savladati velike prepreke da bi ispunio svoj *poziv* i dužnost. Ako uspije na tom putovanju heroj, nakon što je naučio veliku istinu o sebi ili svijetu, vraća se u svoj originalni svijet. Campbellov put heroja sličan je Van Genepovu modelu „obreda prijelaza“ u kojem individua se **odvaja** od ranijeg statusa, te se **prijelazom** inkorporira u **novi status**. Campbellov model razlikuje

⁴⁴ Naslovnica knjige *Nogomet i politika u Jugoslaviji*, Richarda Mills(2019) (za izdanje na engleskom korištena je slika pionira), grafiti u Zagrebu (Jarun, Volovčica)

se u tome što put heroja donosi „dar“ za zajednicu. „Dar“ je moguć upravo zbog putovanja.(usp. Campbell 2009:61-100) Iako Campbell se primarno bavio religijskim tekstovima, napominje da ako stvarna osoba postane model u životima drugih ljudi, ona je u sferi mitologizacije.(Campbell 1991:20)

Heroji nas potiču na pozitivne emocije poput divljenja, zahvalnosti ili inspiracije (Kinsella et.al 2015:2 prema Algre i Hadit:2009). Heroji motiviraju individue da postanu bolje osobe osvještavajući poželjne ideale (Ibid.:2 prema Klaspp:1969). Ustaljeni i uski pogledi na svijet mijenjaju se jer nas heroji potiču na djelovanje(ibid.:2 prema Singer :1991.) Heroji se dijele prema njihovoj funkciji u društvu na one heroje koji služe modeliranju morala, zaštitničke heroje i heroje koji potiču na djelovanje.(usp. ibid.:3)

Nadalje, Korda (2020) u svom radu pri definiranju medicinskih radnika kao heroja koristila se radovima Panekki i Ragonse (2020). Navedene autorice heroja su konceptualizirale kao hrabru i značajnu osobu koja hrabro se izlaže opasnostima unatoč ugrozi po vlastit život.

Figura heroja služi kao poticaj djelovanja za svoju i buduću generaciju. Heroizacija ukida individualnost u zamjenu za dodijeljenu ulogu. Uloga odgovara na društvena očekivanja te definira odnose i ponašanja koja se od heroja u zajednici očekuju (Korda 2020:5-7, prema Paneki i Raganose 2020: 171-172 . Naposljetku FikFak (2017:8) vidi heroje, svece, ratnike i poznate osobe kao metonimijsku metafora za ispunjenje želja, ambicija i ciljeva kojima teže obični ljudi „čovjek s ulice“.To je viđenje heroja ponovo omogućilo povezivanje individualnog i kolektivnog, pojašnjavajući mehanizme „uzora“ i njegova povratna djelovanja na svakodnevni život.

Slika 3. Naslov članka u VL 13.5 2000

Neki tekstovi koji se uvjetno rečeno mogu uzeti kao primjeri heroizacijskog diskursa, odnosno kao primjeri diskurzivnog oblikovanja Zvonimira Bobana kao heroja ne pokazuju tendenciju prema rekonstrukciji događaja. U tekstu⁴⁵ „Najslavnija nogometna desnica poklanja se poginulim Bad Blue Boysima“ , njegov autor Vladimir Barišić (2000) Bobana slavi kao nacionalnog heroja, a utakmicu kao simbolički raspad Jugoslavije. Udarac na policajca u tom tekstu više nije diskutabilan. Npropitkuje se u sportskom, ljudskom ili zakonskom kontekstu već postaje heroizacijska gesta tj. simbol. O Bobanovom skoku na policajca Barišić piše („jedan od njegovih najslavniji udaraca bio je upravo onaj kojim je pogodio policajca u leđa!“

Barišić time pokušava diskurzivno izjednačiti „čovjeka s ulice“ i sportskog odnosno nacionalnog heroja. U prilog tvrdnji da je sportski heroj i nacionalni heroj, odnosno i heroj rata s kojim se moguće identificirati, jer Bobana kao da predstavlja nacionalizam građanskog tipa pročišćen vrhunskim sportom, Barišić piše:

„Boban nikada nije skrivao nacionalne osjećaje i za njega se može reći da je nacionalist, ali onaj s kojim se ljudi mogu identificirati, kojeg se ne moraju sramiti i čije ime mogu spomenuti u svijetu očekujući pozitivnu reakciju.“⁴⁶

Boban dobiva značajni medijski prostor, i ne samo u kontekstu maksimirski nereda već ga se slavi kao uglednog člana društva. Nabrajaju se brojni poslovni uspjesi Bobana i njegove obitelji, hvale ga se zbog njegove želje za humanitarnim radom i velike poniznosti. Udarac dobiva novu interpretacije, od upitnog poteza za nogometnu karijeru postaje važan elementa Bobana kao heroja i idola u kojega se možemo ugledati.

Za upotpunjavanje nacionalnog imaginarija, figure Franje Tuđmana i Zvonimir Bobana povezuje⁴⁷ se u neraskidivu vezu.

Ta se veza ostvaruje tvrdnjama poput onih u tekstovima Zvonimira Despota(2000) „Boban je obožavao Tuđmana, diveći se njegovim postignućima“⁴⁸, koja istvaruju i podupiru bliskost ideja

⁴⁵ Barišić, Vladimir. „Najslavnija nogometna desetica poklanja se poginulim Bad Blue Boysima,“, *Večernji list*, 13.svibnja 2000.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Despot, Zvonimir. „U Tuđmanovoj udruzi nema osobnih interesa“, *Večernji list*, 20.prosinac 2000.

⁴⁸ Ibid.

i vizija, nacionalnih i osloboditeljskih imaginarija, sport i naciju, sport i državu, narod i njegove sportske i političke heroje.

Članak iznosi intervju sa osnivaateljem Udruge za Hrvatski identitet i prosperitet ⁴⁹ Zvonimirom Bobanom koji tom prilikom daje izjavu: „Tuđman je najveći Hrvat u povijesti i nikada neću promijeniti mišljenje.“ Onim što su ispustile, novine su pokazivale da se od čitalaca može očekivati da razumiju određene nacionalne težnje. (Billing 2009:34) Nacionalizam obuhvaća i skup uvjerenja i postupaka koji reproduciraju „naš“ svijet- kao svijet nacionalnih država, u kome mi živimo kao građani nacionalnih država. (ibid: 37) Billing navodi kako je zaborav ključan element u stvaranju nacija. Svako pamćenje nacije ujedno je i kolektivno zaboravljanje. Problem tog dijalektičko odnosa je da se time zaboravlja i sadašnjost. Zanemarivanje sadašnjosti Billing vidi u banalnim epizodama isticanja nacionalne pripadnosti. Krajnja posljedica toga je da naše složene navike mišljenja ne omogućuju sagledavanje vlastitog nacionalizma, već možemo vidjeti nacionalizam kao iracionalnu prirodu drugih. Za primjer navodi kako ćemo primjetiti zastave kojima mašu „drugi“ ,ali nećemo primjetiti „vlastite“ na odorama državnih službenika ili na kopljima duž ulice. (ibid.:usp.:74-79) U tom kontekstu zaboravit ćemo na Bobanovo nošenje dresa Jugoslavije, a njegov dres i hrvatska reprezentacija će postati element banalnog nacionalizma kojeg ne propitkujemo.

Pozicija Bobana kao nacionalnog heroja propituje se nakon incidenata⁵⁰ u Milanu. Boban nakon kritiziranja nasilničkog ponašanja BBB prema talijanskoj policiji postaje neželjeni heroj. Figura heroja (Korda 2020:5, prema Pennella i Ragonese 2020:172) ne reprezentira samo kvalitete neke zajednice, već može upozoravati na njene kontradikcije i problematike. Stoga, postoje čvrsti i pozitivni heroji, ali i nestalni i ambigvitetni. Način na koji se udarac upućen policajcu tumačio tijekom vremena mijenjat će se i uvlačiti različite naracije o motivima tog udarca. Dio mitološkog registra koji se koristi u konstrukciji herojske geste kao političke i suverenističke geste, može se promatrati i u načinu na koji novinari mijenjaju interpretaciju Bobanovog čina. Prema novinaru VI sam Zvonimir Boban taj udarac počinje interpretirati kao udarac na Jugoslaviju. Boban: „Milicajac

⁴⁹ Udruga se između ostalog bavila književnom nakladom, jedina knjiga dostupna u knjižarama je knjiga Davora Domazeta Loše slikovitog naziva „Admiralovi zapisi-o pobjedi i ljubavi“

⁵⁰ Ničota ,Tomislav i Robert Junaci. „ Boban nam nikada nije oprostio neslaganje s Tuđmanom i Croatijom“ ,*Večernji list*, 13.kolovoz 2000.

je za mene bio metafora Jugoslavije i zbog toga sam tako reagirao“⁵¹ Prema novinaru, ponosan je bio i policajac koji je primio udarce i čija se naracija ne razlikuje od Bobanove. Dok je Boban djelovao kao sportaš- heroj države, policajac u ulozi milicajca primio je udarce namijenjene „Jugoslaviji“

Ahmetović : “Boban je udario u mene, ali znam da to nije bio udarac u moje tijelo nego udarac u ondašnju državu. Udarac nogama u Jugoslaviju. I ja sam nastavio u Bobanovom stilu. Od prvog do posljednjeg dana bio sam vojnik, naravno opet u policijskoj odori, davši svoj doprinos rušenju Jugoslavije.”⁵²

Reciklirana⁵³ verzija prethodnog članka izlazi na dvanaestu obljetnicu, a na petnaestu obljetnicu Bobanov udarac na „milicajca-Jugoslaviju“ ponovno je središnji moment članka⁵⁴.

„Pokušavajući obraniti jednog Dinamovog navijača, nasrnuo je na milicajca. Boban je tako postao predvodnik hrvatskog otpora.“⁵⁵

Osudu nasilničkog ponašanja BBB-a u Milanu dio navijača doživio je kao uvredu. Izneseni komentari BBB-a u članku opisuju ambivalentost pozicije Zvonimir Bobana kao heroja za BBB-e. Tekst navodi da je Zvonimir Boban BBB „Pokazao put (...) pokrenuo nezaustavljivu lavinu, koja je završila proglašenjem hrvatske samostalnosti⁵⁶„. Negativnu reakciju dio BBB doživio je kao napad na njihova politička stajališta. BBB1 : „Di je on bio kad smo nosili puške“. Dok su dečki ginuli za Hrvatsku, on je igrao nogomet.“⁵⁷

Jedan od autorovih sugovornika žali Bobana jer (...)pljuvat će ga gdje god dođe, neće smjeti izaći na ulicu“⁵⁸. Najradikalniji iskaz u tekstu iznosi zadnji intervjuirani pripadnik BBB :“Uvijek je bio p...a Bio je javno za Croatiju, javno je to isticao. Nije nam mogao oprostiti borbu protiv Tuđmana i imenom tog kluba. Sad je iskoristio priliku da nas izblati “.⁵⁹

⁵¹Bošnjak, Miro. “Zašto nisi pucao u Bobana“, *Večernji list*, 16. srpanj 2000.

⁵² Ibid.

⁵³ Bošnjak, Miro. „Želim se susreti s Bobanom“, *Večernji list*, 13. svibnja 2002.

⁵⁴ Puljić, Tvrtko. „Poruka o otporu sa sva vremena“, *Večernji list*, 13. svibnja 2005.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ ibid.

O sukobu BBB i Tuđmana oko imena kluba pisali su brojni autori (Vrcan 2003, Prnjak 1997, Šantek 2020) označavajući kao jedan od ključnih političkih borbi Franje Tuđmana, koji je na ime Dinamo gledao kao na ostatak komunizma. Vujević(2000:144) istražujući semantičke profile NK Dinama i NK Croatia tvrdi da iako je ime Dinamo politička elita označavala kao moment koji je trebao asociirati na socijalističku političku identifikaciju, iskustvo koje je vezano uz to ime, nametnulo je značenje koje se odnosi na hrvatsku nacionalnu identifikaciju. Franjo Tuđman prema Brentinu (2013) razvio je političku kulturu u kojoj je sport služio kao važan dio centralnih ideološki narativa. Sport je korišten kao alat koji je trebao generirati podršku za Tuđmanovu nacionalnu ideju i služiti kao legitimacija njegove vladavine.

Konspirativni element kojeg je Đorđević iščitao u srpskim tiskovinama i prisutan je i u VL, ali u potpuno drugačijem kontekstu. Đorđević smatra da su srpski mediji inzistirali na teoriji zavjere, odnosno na svjesnoj namjeri organizatora utakmice da se uz podršku novog državnog vrha (HDZ) izazove sukob (Đorđević 2015:147). Đorđević tvrdi da hrvatski mediji isto tako prešućuju mišljenje da bi ovaj događaj mogao biti izrežiran (Đorđević 2015:159). Konspirativni element je od početnih izvještaja prisutan i u VL samo što se krivci za tu zavjeru nalaze u Beogradu.

„Neki su kasnije tvrdili da je upravo ta utakmica trebala pokazati da ideja o njezinoj samostalnosti neće proći, da će nemogućnost kontroliranja situacije biti čvrsti dokaz da Hrvati ne mogu sami sebe voditi.“⁶⁰

U razdoblju 2010.-2020. godine objasniti će se zašto je za funkcioniranje mita u VL konspirativnost „milicije“ i „delija“ jedna od temeljnih odrednica zašto je baš rat počeo na Maksimiru.

3.3.a. Obilježja diskursa od 2000. do 2010. godine

Novinski članci na desetu i petnaestu obljetnicu u Večernjem listu možemo svrstati u konstrukciju nacionalnog mita. Tekstovi slava Bobana i donose najmanje kritičkog osvrta na samu utakmicu. Tekstovi više nemaju intenciju propitkivanja samog tijeka događanja već je centralna

⁶⁰ Puljić, Tvrtko. „Poruka o otporu sa sva vremena“, *Večernji list*, 13.svibnja 2005.

tema simbolička vrijednost događaja. Bobanovo udaranje milicajca postaje čin koji ruši Jugoslaviju. Boban: „Milicajac je za mene bio metafora Jugoslavije i zbog toga sam tako reagirao“⁶¹.

Paralelno uz to neki članci van godišnjica nereda slave Bobana i njegovu podršku Franji Tuđman. Veza koja se uspostavlja kroz niz članaka u 2000ima govori o neizmjernom divljenju Zvonimira Bobana, Franji Tuđmanu što je posljedično donijelo i medijski sukob sa BBB. Boban je tada u isto vrijeme u izdanjima VL, „Heroja“ zbog udaranja milicajca i “*politički na ispravnoj strani*“. Međutim za BBB on postaje i, „izdajica“ jer je podržavao Franju Tuđmana i nije sudjelovao u njihovoj borbi za vraćanju imena Dinamo, borbi koja je za BBB obilježile devedesete godine dvadesetog stoljeća.

3.4. Prikazi maksimirskih nereda u Večernjem Listu od 2010. do 2020. godine

Dvadeseta godišnjica u VL obilježena je feljtonom koji je izlazio od 9. do 15. svibnja. Prije izlaska feljtona, 8. svibnja, objavljen⁶² je intervju s Goranom Kovačom Mackom koji se predstavio kao jedan od vođa BBB iz razdoblja devedesetih. Za većinu navijača *persona non grata* postao je Zdravko Mamić. Milak(2020:172 prema Perasović i Mustapić 2017:113) ističe da je povod konfliktu nezadovoljstvo Bad Blue Boysa u načinu vođenja kluba od strane uprave i njezina čelnog čovjeka Zdravka Mamića. Nezadovoljstvo je bilo popraćeno bojkotom odlaska na utakmice. Međutim Kovač ignorira stav BBB o Zdravku Mamiću i u intervju žali za frakcijskim sukobima prisjećajući se kohezivnosti grupe tijekom borbe za ime Dinamo i podsjećajući da je Zdravko Mamić jedan od glavnih financijera izgradnje spomenika poginulim BBB. Navodi da je dvadeseta godišnjica prošla bez službene komemoracije za poginule BBB zbog frakcijskih ratova oko politike kluba tj. odnosu prema Zdravku Mamiću.

Feljton „Maksimir 13.5.1990, Istina i mit“ počinje izlaziti 9.5.2010. Bobanovim odbijanjem intervjua. Novinar je ipak izvlačio stare izvještaje.

⁶¹ Bošnjak, Miro. “Zašto nisi pucao u Bobana“, *Večernji list*, 16. srpanj 2000.

⁶² Jurišić, Predrag. „ Frakcije mogu uništiti BBB“, *Večernji list*, 8. svibnja 2010.

„Bio sam buntovnik, ali ne heroj. Heroji su došli poslije. Bio sam klinac koji je nešto sanjao. Moj skok je nepravедno glorificiran jer na travi su bili mnogi. I svi sa istom idejom – braniti svoje.“⁶³

U idućem broj feljtona čitatelji se upoznaju s **Neprijateljem** u obliku srpskih huligana i njihovog vođe Željka Ražnatovića Arkana. Arkanovu poziciju približava nam slavni igrač Crvene zvezde Dragoslav Šekularac. U intervju⁶⁴ novinar VL predstavlja ga kao „slavnog Zvezdinog igrača, trenera i ljubimca Željka Ražnatović Arkana“. Dragoslav Šekularac u intervju Arkana opisuje kao „(...) osobu koja je bila ugladana i nikada nije pokazivala agresivnost.“ Zatim se prisjeća kako mu je bilo ugodno voditi nogometni klub Obelić, koji je bio u vlasništvu Željka Ražnatovića Arkana. Referirajući se na vrijeme kada je bio trener Crvene zvezde, Arkana navodi kao omiljenu osobu među igračima koja je i bliska s upravom, ali smatra da je njegov utjecaj na Delije preuveličan.

Motiv Borbe s policijom ne interpretira se kao „nepravdom ogorčenih navijača Dinama“ nego kao tehnički problem osiguranja „nedovoljna strateške podrška policije, nespremnost i neopremljenost dovele su do kaosa“⁶⁵. Bobanov skok na milicajca u djelovima feljtona je herojski čin, ali neki ga i dalje interpretiraju kao huliganski čin⁶⁶.

Važno za napomenuti da je spomenik postavljen 13.svibnja 1994. godine, na dvadesetu godišnjicu nereda, ponovno postao važno mjesto identifikacije za pripadnike BBB. Navijači su tada položili vijence na spomenik i bojkotirali prvo službeno obilježavanje utakmice na maksimirskom stadionu u znak protesta prema policijskoj brutalnosti na utakmici Dinamo Zagreb-Hajduk u svibnju 2010. godine.

Dvadeset i pet godina nereda donosi neke od ključnih momenata u nastajanju narativa vezanih uz utakmicu. *Večernji list* 13.svibnja 2015. godine donosi članak: „Akteri krvave nedjelje: Sukob Boysa i Delija bio je spontan“. Članak je promovirao dokumentarni film „Nedelja 13“. Film redatelja Igora Grahovca i Maria Kovača prikazan je na obljetnicu utakmice 13.5 u udarnom terminu u 20h. Navedeni dokumentarac donosi pogled na događaj iz različitih rakursa uključujući

⁶³ Flak, Igor. Feljton: Maksimir,13.V 1990-istina i mit „Otac Zvone Bobana. Prijetili nam smrću!“, *Večernji list*, 9.svibnja 2015

⁶⁴ Dasović, Tomislav. Feljton: Maksimir, 13.V 1990-istina i mit, „Arkan je noć prije za kockao bogatstvo“, *Večernji list*, 9.svibnja 2010.

⁶⁵ Junaci, Robert. Feljton: Maksimir,13.V 1990-istina i mit : „Laušić: i Boban zna da je to bio huliganski čin“ *Večernji list*, 9.svibnja 2010.

⁶⁶ Ibid.

pripadnike uprave kluba, policije, članova obaju navijačkih skupina i novinara. Kao suprotnost multiperspektivnosti Grahovca, može se tretirati dokumentarni film Miljenka Manjkasa.⁶⁷

Godinu prije dvadeseti pete obljetnice objavljen je Manjkasov dokumentarni film „*Dinamo Zagreb -Crvena zvezda – Domovinski rat je počeo je na Maksimiru*“ u nakladi VL. Manjkasova jednostranost i želje da dokumentarcem osnaži politički mit očita je u samom naslovu. Sadržaj dokumentarca ne odstupa od teze u naslovu filma. Na početku filma Manjkasov sugovornik, Nenad Pokos, koji se tada sukobio sa navijačima Crvene Zvezde kaže: „Mi smo jedna od rijetkih zemalja koja je doživjela rat, a ne znamo kada je počeo. Za mene je počeo 13. svibnja 1990.“ U filmu se iznose razne informacije o naoružanim Udbinim agentima na stadionu, misterioznim sastancima navijača i policije. Navijači, policajci, sportski djelatnici i svjedoci predstavljaju nered na Maksimiru kao dio pomno planiranog kaosa. Manjkasovi sugovornici u direktnu vezu dovode prve višestranačkih izbore u Hrvatskoj s reakcijom milicije na tadašnjoj utakmici. Milicija nije samo loše organizirana za utakmicu visokog rizika, nego u dokumentarnom filmu postaje organizirana (protiv BBB zbog njihovih nacionalnih stavova) i zloćudna tj. protuhrvatska. Dokumentarac je izdan uz knjigu istoimenog naziva koja u svom opisu tvrdi: „Dan kada je počela agresija na Hrvatsku. Istina prekrivena dimom suzavaca i baklji 24 godine. Kaos na Maksimiru pomno je pripreman. Tko i kako ga je organizirao?“

Na web portalu VL, od tada, često se primjećuje poveznica na navedeni dokumentarac. Jedan od takvih članak autorice Renate Rašović izašao je 14. kolovoza 2019., pa tako autorica svoj članak „Neodigranom utakmicom Dinamo -Zvezda- započeo je domovinski rat.“ Završava zaključkom

„Sudačka zviždaljka na Maksimiru, umjesto utakmice, označila je početak raspada bivše države i ratnih sukoba koji su odnijeli tisuće života. Na Maksimiru je upravo otpočeo domovinski rat.“

⁶⁷Miljenko Manjkas- (1966) osim navedenog filma autor igranih filmova: *Jugoslavenske tajne službe*, *Rat prije rata*, i dokumentarnih filmova *Sasvim nepoznat Tuđman*, *Domovinski rat laž i istina*, *Domovinski rat je počeo na Maksimiru*, *Hrvatska šutnja i izdaja Lex Perković- tajna udbaškog ubojstva*, *Zabranjeno sjećanje*, *Križni put zločin bez kazne*, *Atentat na Hrvatsku*, *Krvavi Uskrs*, *Zasjeda u Borovom selu*. Osim kao član uprave Dinama i urednik VL, u raznim razdobljima nosio je i važne političke i uredničke funkcije. Bio je voditelj kabineta ministra u Ministarstvu znanosti, analitičar Predsjednika RH Franje Tuđmana, na HRT-u urednik redakcije unutarnje politike 1996.-1998., urednik informativnog i dokumentarnog HRT programa. Autor i urednik Motrišta, urednik središnjeg Dnevnika. Rukovodio nizom projekata *Papa u Hrvatskoj*, *Smrt i sahrana Franje Tuđmana*, *Izbori 2000* itd.

Izvor: Wikipedia https://hr.wikipedia.org/wiki/Miljenko_Manjkas: (datum pristupa 13.1 2023)

Naknadno upisivanje i sve češća prisutnost maksimirskih nereda u javnom prostoru neki autori tumače kao pokušaj oslobađanja odgovornosti političke elite za rat (Previšić, Mlinarić 2020:175) jer u svojoj suštini izjava „na Maksimiru je počeo rat“ implicira da su navijači bili glavni uzročnici nacionalističke erupcije, a ne politička elita.

3.4.a. Obilježja diskursa od 2010. do 2020. godine

Od početnog bogatog izvještaja i samo dva izrazito kratka članak o neredima u 93. i 94. Izvještavanje o Maksimiru tijekom 2000. obilježeno je ponovnom nedvojbenom heroizacijom Zvonimir Bobana. Posljedično većina članaka bavi se njegov ulogom u neredima. Povezivanje Arkana s neredima postalo je neizbježno.

Novinski članci na desetu i petnaestu obljetnicu u Večernjem listu možemo svrstati u konstrukciju nacionalnog mita. Tekstovi slava Bobana i donose najmanje kritičkog osvrta na samu utakmicu. Tekstovi više nemaju intenciju propitkivanja samog tijek događanja već je centralna tema simbolička vrijednost događaja. Bobanovo udaranje milicajca postaje čin koji ruši Jugoslaviju.

Nakon 2010. godine izlaskom feljtona u VL interesi novinara ponovne se šire na razne elemente događaja. Obljetnice nakon 2010. godine izrazito su bogate u svojem sadržaju i načinu izvještavanja o utakmici. Većina članaka objavljenih u tom razdoblju koristi Maksimir kao politički mit da bi privukla čitatelje. Međutim u člancima se nalaze i osude Bobanovog udaranja milicajca, promoviranje filmova koji donose različita gledišta, intervju s navijačima Crvene zvezde itd.

Uz feljton važno je napomenuti i 2014. godinu u kojoj je izašao dokumentarni film Miljenka Manjkasa. Manjkas se poigrava idejom da je na Maksimiru je počeo rat. Dokumentarac na javnoj televiziji prema podacima HRT-a imao je 7% gledanost u trenutku emitiranja, isti dokumentarac na Youtube broji preko 700 000 pregleda. Uz njega popularni serijal o nogometnim

navijačima „*Football factories international*“⁶⁸ promiče sličnu tezu, romantizirajući nasilje. Večernji list sudjelovao je i u promoviranju „konkurentnog“ dokumentarnog filma čiji su redatelji Igor Grahovac i Mario Kovač svojim dokumentarnim filmom „Nedjelja 13“ na drugačiji način pristupili temi maksimirski nereda ističući spontanost samih sukoba, za razliku od Manjkasove konspirativnosti.

Ovo desetljeće uz dokumentarne filmove obilježeno je popularizacijom web izdanja novina. Singer(2010:93) navodi da prelazak na web izdanja donosi i pojavu etički upitnog novinarstva, koje se svojim stilom pisanja prilagođava internetu i postaje interaktivno i brzo, pri tome ignorirajući točnost iznesenih podataka i mijenjajući koncepte autorstva prisutnog u tiskanom novinarskom tekstu. Pa tako i Vlanić (2012:36) analizirajući sadržaj Jutarnjeg i Večernjeg lista na službenim internetskim stranicama utvrdila da je prisutan samo određeni broj autorskih članaka, mnogo manji nego u tiskanim izdanjima. Web portali namjerno šire krive informacije kako bi zavarale čitatelja s ciljem veće čitanosti. Unatoč tome u porastu je prelazak na čitanja web portala uz proces smanjivanja tiraža i prodaje tiskanih izdanja novina. Članak koji će povezati rat s maksimirskim neredima u digitaliziranim medijima dobiva više klikova i time veću moć oglašavanja. Uredničke politike zbog toga prilagođavaju članke i naslove koja posljedično širi senzacionalizam.(usp. ibid.:52-52 prema Koačević:2011, Ružić 2011, Malović 2007)

Tvrđnja da je mit prisutan u obliku „osnivačkog mita“ (Đorđević:2015) ili da nemiri u hrvatskoj nacionalističkoj perspektivi služe kao početak vojnog napada na suverenost Hrvatske nacije gdje se navijači Dinama bore protiv srpske agresije u toj prvoj ratnoj bitki (Mills 2019:228) nije u potpunosti točna za tiskana izdanja novina. Maksimirski mit funkcionira na osnovi „političkog mita“. Međutim on ne posjeduje mitsku dubinu i odvajanje od realiteta za svoje primaocce, a ni za autore koji su pisali o Maksimiru.

U tiskanim izdanjima suprotno Đorđevićevim tvrdnjama prisutna su različita viđenja o neredima na stadionu. U ideji maksimirskog mita nije brisanje povijesti s ciljem uspostavljanja što ranijeg odvajanja od Jugoslavije, već stvaranje referentne točke na Jugoslaviju kao kaotičnu državu.

⁶⁸ Izvor: Youtube. *Football Factories international* <https://www.youtube.com/watch?v=N2JlpekYREo>

Utakmica je neosporno trebala biti održana u trenutku za koju i historiografsko pismo i političko pisanje i kolektivno sjećanje, ali i svjedoci vremena opisuju kao trenutke snažnih političkih nemira, a prema nekima od njih i osjećaja blizine oružanog sukoba koji će izbiti u kratkom periodu nakon toga. Iako se ponekad koristi sintagma *rat je počeo na Maksimiru*, ipak točnije je *za neke je rat simbolički počeo na Maksimiru*. Simbolično u tom kontekstu označava definiranje neprijatelja u vidu Srbije, Jugoslavije i njenih službi. Svrha takvog mita nije da odvoji ljude od realnosti iskrvljava povijesne činjenice mitskom svijješću na razini etno-nacionalnog mita. Svrha tog mita je da pruži primaocu poruke realnost situacije 1990. Realnost situacije 1990. za pripadnike BBB označava moment u kojim je trebalo svima na stadionu u Maksimiru i SR Hrvatskoj postati jasno da se Jugoslavija raspada, a da su navijači prvi koji to shvaćaju.

Sam mit o Maksimiru tijekom devedesetih godina, ali i kasnije, istisnut je ponajprije obilježavanjem Bleiburga čija obljetnica 15. svibnja do današnjih dana ostaje aktualna tema o kojoj je prisutno više politizacije i utjecaja na dnevno politički prostor nego što to imaju neredi na Maksimiru.

4. Narativi navijača Dinama o utakmici 13. svibnja 1990. godine

Mit o Maksimiru se u nastavku teksta promatra kroz iskustva navijača, svjedoka vremena, mijenjajući perspektivu nereda od narativnih struktura koje vrše dominaciju nad diskursom, na etnografsku perspektivu samih navijača koji su iskusili nered. Upoznavanje s osobnim stavovima i „društvenom okvirom“ navijača odrađena je primarno kroz čitanje literature. Zauzimao sam jasnu pozicija nogometnog „outsajdera“ iako naizgled sve to omogućava vrijednosno neutralnu poziciju, stvorila je velike prepreku pri ulasku u zajednicu.

4.1. Etnografija navijačkog herojstva

U ovom istraživanju sudjelovali su Dinamov navijač i jedan član navijačke skupine BBB. Razgovori s kazivačima bili su u formi polustrukturiranog intervjua koja podrazumjevaju naglasak na narativne forme i strukture koje sami kazivači navode (Brinkman, Kvale 2009:153), te su naknadno prema njihovim odgovorima formirane kategorije na način da pokušavaju obuhvatiti sve elemente istraživanog iskustva i akcija (ibid.:202 prema Charmaz:2005). Pitanja su imala općenitu formu kako bi se kazivače navelo na svojevrsne monologe o temi pošto je glavni cilj bio izvući osobne narative, te kasnije ih analizirati u kontrastu narativnih struktura nastalih kroz medijski prostor. Tema su prikazane i definiraju ih samih kazivači prilikom opisivanja vlastitih postupaka ili iskustava (ibid.:202 prema Charmaz:2005). Provedena tematska analiza koja omogućila je izlučivanje kategorija i tematski obrađivanje istih kao cjelina. Oblikovane su kategorije: nacionalno određenje navijačke skupine, stav o Bobanovom udaranju policajca, utakmica kao element zajedništva. U analizi kategorija, od strogo deskriptivno modela objašnjavanja prelazi se na teorijsko pojašnjavanje pojedinih tema s ciljem dobivanja novih interpretacija (usp. ibid.:202-203)

Etnografija navijačkog herojstva koncentrirala se na osobne narative navijača Dinama o 13. svibnja 1990. Početne teze su bile da je a) sjećanje na utakmicu jedan od ključnih elemenata identiteta navijačke skupine BBB b) navijači će pružati narative stavljajući se u pozicije heroja u kontekst raspada Jugoslavije.

Uže područje interesa je bilo utvrđivanje razlika/sličnosti između osobnih narativa i narativa pruženog u Večernjem listu. Kazivačima su postavljana općenita pitanja, iz kojih su se kasnije mogli dobiti osobni narativi.

4.2. “Pazi šta pričaš malom, ne treba sve znat“!

Ulazak u zajednicu navijača i pronalazak kazivača, pokazao se kao puno zahtjevniji pothvat nego što se u početku očekivalo. Pozicija “autsajdera“ zahtijevala je potragu za kazivačima u tri pravca.

Prvotno sam pokušao doći do starije generacije BBB preko znanstvenika koji se bave/bavili su se istraživanjima⁶⁹ navijačke subkulture. Dio njih nije odgovorio na moje upite, a ostali su mi poželjeli sreću u traženju jer su i oni sami teško pronalazili kontakte. Andrew Hodges koji istraživao mlađe pripadnike BBB i njihove politička stajališta, upozorio me da izričito napomenem da nisam novinar pri bilo kojem kontaktu s navijačima. Novinare smatraju glavnim krivcima za negativan javni stav prema navijačkim subkulturama jer ih prikazuju isključivo u kontekstu nereda, huliganstva i sl. Tijekom provođenja intervjua više su me puta pitali jesam li sam novinar i čak nakon što sam se distancirao od novinarstva moji kazivači ili potencijalni kazivači su me molili da ništa ne objavim u novinama. Kazivači tijekom intervjua i potencijalni kandidati za kazivače su pokazivali veliku odbojnost prema novinarstvu i prema intervjuiranju.

Druga metoda dolaska do kazivača bila je preko službenih mailova/telefona i prostorija navijačkih grupa. To se pokazalo kao najgori pristup jer većina udruženja BBB nisu odgovarala na pozive, imale su zabranu ulaska u prostorije za nečlanove ili su bile vođene od strane mlađih generacija BBB koje su izgubile kontinuitet druženja sa starijom generacijom koja je prisustvovala utakmici Crvena Zvezda–Dinamo Zagreb. Prilikom pokušaja službene komunikacije s BBB, postalo je vidljivo da direktan kontakt gotovo nemoguć.

⁶⁹ Dražen Lalić, Dino Vukušić, Andrew Hodges, Goran Šantek

Pristup kojim sam uspio doći do kazivača bio je preko osobnih poznanstava s ljudima koji su nekada bili članovi navijačkih grupacija. Postojanje *gatekeepera* uobičajeni je fenomen pri pristupu navijačkim zajednicama. Zajednica navijača se čak i u tom slučaju pokazala kao izrazito zatvorena prema bilo kojem obliku kontakta. Pozivanje na neko poznanstvo unutar te zajednice pokazalo se kao ključno za pristanak na intervju, ali i nakon pristanka na razgovor znalo je dolaziti do odgoda intervjuja. Dva pripadnika BBB koja su sudjelovala u neredima na utakmici i pripadala su jezgri BBB 1990. odbili su kontakt. Jedan je smatrao da je taj život iza njega i ne želi se toga prisjećati, dok je drugi odbio razgovor jer smatra da je vođenje razgovora o utakmici Dinamo Zagreb-Crvena zvezda opasno. Od članova BBB uspio sam provesti intervju s jednim kazivačem. Proces potrage za navijačima bio je prepun neuspjelih dogovora. Na kraju važno za napomenuti je da nisu svi intervjui bili sa članovima BBB, već s osobama koje sebe smatraju navijačima Dinama, ali ne pripadaju nikakvim organiziranim skupinama. U intervjuima je ostavljen prostor za teme koje su sami kazivači smatrali bitnima, a nisu se nužno doticale njihovog odnosa prema utakmici 13.svibnja 1990. godine, već Dinama kao kluba ostavljajući prostor da se sjećanje oblikuje u življenom iskustvu tog procesa, a ne isključivo istraživačkim interesima i pitanjima ovog rada.

Tijekom razgovora govorom tijela i načinom na koji su odgovarali na pojedina pitanja osjetila se doza sumnjičavosti prema meni. Za bolju ilustraciju važna su dva momenta; nakon završenog prvog intervju navijačem Dinama, intervjuirana osoba dobacila je drugom kazivaču: „Pazi šta pričaš malom, ne treba sve znat!“

4.3. Rat je počeo na Maksimiru?

Razumijevajući sjećanje kao život, kao nešto što prenose živi ljudi i stoga je u trajnoj evoluciji, otvorenoj dijalektici uspomene i zaborava, nesvjesno neprekidnih iskrivljenja, osjetljivo na sva prisvajanja i manipulacije, podložno dugim mirovanjima i naglim oživljavanjima (Nora 2017:137). Ovaj rad pokušava prije svega smjestiti politički mit u život a potom u sjećanje. Priča o 13.svibnja 1990. nije uporište svakodnevnog života niti mjesto prevrednovanja. Za moje ispitanike nije točka u kalendaru koja značajnije određuje pitanje pripadanja sebe i zajednice. Upitani o značenju tog dana tj. obilježavanju sjećanja na maksimirske neredne. Sudionici izjavljuju

kako :K1: „Znaju za spomenik ispod zapadne tribine“ ali i da K2: „Ne obilježavaju taj dan ni na koji način“.

Iako propadaju u zaborav i događaj i komemorativna praksa, dio su živog sjećanja koje se aktiviralo razgovorom. Vezivanje utakmice i rata, opasnosti, nacionalizma i nemira način je razumjevanja fenomena i načina suprostavljanja dvaju utemeljujućih fenomena u iskazima sugovornika. Rat i utakmica, utakmica i rat, povezuju se konceptualno i u živom sjećanju.

K2: „Znalo se već tad da će biti rata i prije te utakmice, već je krenulo s rušenjem balvana, jogurt revolucije i sve te srpske gluposti. Ma, sve te utakmice su bile pune tenzije. Velike četvorka kad je igrala krajem osamdesetih mogao si odmah očekivat kaos.“

„Postavljanje balvana“ kolovijalan je način referiranja za početnu fazu oružane pobune dijela Srba u Hrvatskoj s početkom 17. kolovoza 1990. Barikade na cesti Benkovac-Karin „jogurt revolucija“ ili „antibirokratska revolucija“, označila je početak rušenja federalnog ustrojstva SFRJ i početak centralizacije Srbije. Naziv je dobila po bacanju čašica jogurta po službenicima partije koji su htjeli smiriti situaciju 5. listopada 1988. (Žunec 1988:64-68). Velika je diskrepancija između tri navedena događaja. Sjećanje na događaj sebi prilagođava fakte povijesti.

Za gledatelja utakmice koji se ne identificira kao BBB sama utakmica imala je drugačiji karakter:

K1: „Nisam sudjelovao, pokušao sam se maknut sa stadiona. Većina ljudi je to radila. Samo sa sjeverne tribine su ljudi ulazili u teren. Nisam baš siguran da su ljudi bili u nacionalnom zanosu, više ih je bilo strah, većina se pokušala maknut.“

Većina intervjua, od 80-ih do danas, provedenih na temu navijanja, pratila je aktere koji sebe smatraju navijačima i pripadaju nekoj skupini navijača. Intervjui s običnim gledateljima su izostavljeni, premda obični gledatelji uvijek čine najveći dio nogometnih utakmica. Iako opise utakmice koristimo za definiranje političkih stajališta, interes je usmjeren prema parolama, uzvicima glasnog dijela stadiona. Strah, nervoza su prve emocije kojima kazivač želi opisati atmosferu 13. svibnja 1990.

Halbwachs (prema Apfelbaum 2010:83,85) tvrdi da pojedinac formira vlastito sjećanje prema društvenim skupinama kojima pripada. U tom kontekstu *cadres sociaux tj. društveni okvir* pojedincu utvrđuje i stabilizira sjećanje. Halbwachs (ibid.:85) je ta društvena interakcija od egzistencijalne važnosti za pojedinca jer nam pruža odgovore na pitanja tko smo i što ćemo postati.

Zbog toga je taj „društveni okvir“ važan element procesuiranja informacija, sjećanja i procjenjivanja vlastitih iskustva. Pripadajući različitim „društvenim okvirima“, sudionici ovog istraživanja, drugačije su interpretirali događaje 13.5.1990.

4.4. Navijanje na utakmici -nogomet ili politika?

Postavljanje nacionalnog okvira na tumačenje događaja vezanih uz utakmicu, nije zajedničko, niti univerzalno obilježje pričanja o utakmici Dinamo- Crvena zvezda. Tako na primjer sugovornik koji je utakmicu prije svega doživio kao mjesto opasnosti i nemira, u kontekstu navijanja i navijačke kulture specifičnog događaja ne vidi hrvatskog nacionalizma, odnosno vidi ga kao antagonističku provokaciju navijača suparničkog kluba, posebno ističući narav povika „Ovo je Srbija“. Iako K1 navodi, kako utakmica u njegovom sjećanju nema nacionalistički okvir:

K1: „Bilo je malo transparenta. Nisu se pjevale nacionalističke pjesme. To su navijači Crvene Zvezde radili, od početka su provocirali sa: „Ovo je Srbija!“ , ali vikali su to već dugo, ništa to čudno nije bilo.“

Detalje o utakmici često su se prebacivali na priču što mu Dinamo Zagreb predstavljao u životu. Za najstarijeg kazivača najvažniji momenti Dinamove povijesti izgubili su se u kontekstu raspada Jugoslavije.

K1: „Za mene ta utakmica nije najvažnija u Dinamovoj povijesti. Meni je najvažnija generacija iz osamdesetdruge. To je prijelomnica za povijest Dinama. Te godine je Dinamo osvojio prvenstvo i Ćiro je svojim nastupom podigao euforiju oko svih idućih utakmica. Te su se snimke prenosilo sa koljena na koljeno. To su utakmice koje se ne smiju zaboraviti! Snimalo se na kazete i davalo dalje. Tad se na stadion išlo zbog nogometa i ničeg drugog. Vjerujem da je i drugima osamdeset i druga bitnija od nereda na stadionu. Tih nereda na utakmici se manje sjećam nego ovih iz osamdeset druge. Ova je samo medijima važna.“

Dok prvi sugovornik(navijač Dinama) govori o događajima na intiman način, približavajući nam neredu kroz osjećaje straha i nesigurnosti K1: „želio sam što prije izaći sa stadiona(...)“ Pogled sa sjeverne tribine, koji iskustvo interpretira kroz aktivno posvajanje događaja i intencionalnog učešća u događaju-silaskom s tribine na travnjak.

K2: Nama Boysima je svakako važna. To su zadnji pravi nededi na domaćoj utakmici. BBB nikad nisu pokazali zajedništvo kao na toj utakmici.

Elementi nacionalnog zajedništva vidljivi su u suradnji sa ostalim navijačkim skupinama u Hrvatskoj. Za pripadnika BBB nasilje je obilježavalo susrete navijačkih skupina krajem osamdesetih i u njima je vidio element zajedničke borbe protiv istog neprijatelja. Odnos⁷⁰ između BBB i Torcida bio je izrazito prijateljski od jeseni 1988. do proljeća 1990., što se moglo promatrati kroz zajedničke odlaske na „vruća“ gostovanja u Beograd, a i kroz brojne transparente, šalove i zastave. Zajednički su iskazivali i potporu novo nastaloj stranci HDZ kroz parole poput *HDZ-Hajduk Dinamo zajedno*. (Žagar 2022:92):

K2, „Bilo je tu već svega: vikali smo sve i svašta ne znam koliko nas je to podržavalo, a koliko smo to radili da isprovociramo Delije. Nemir je ekipi bio u glavi čim bi se čulo da dolazi neki srpski klub. Ovih tučnjava sa Torcidom i drugima skoro da nije ni bilo. Svima je bilo važnije obranit se od Srba kad su dolazili na gostovanja. BBB i Torcida su zajedno navijali, mislim, kratko je to trajalo, a j*** ga morao si se s nekim potuč'! (ponosni osmijeh).“

Nasilje na stadionu 13.svibnja 1990. za sugovornika (K1) je incident nad kojim se zgraža. U svakom pitanju vidljive su tendencije za izbjegavanjem bilo kakvih odgovora o utakmici. Pitanja o navijanjima na utakmici Crvene zvezde sugovornika vraćaju u ranu mladost.

K1: „Došao sam s Hvara kad mi je bilo četrnaest godina. Samo nogomet me tad zanimao. Kad sam bio klinac išao sam na Jug. Iznad te tribine su izlazili igrači i to nam je svima bila prilika da ih vidimo. Tada nije bilo organiziranih navijanja, znalo bi biti spontanih skandiranja, ali ta skandiranja su mogla smijeniti uprave. Na utakmice su dolazili svi.“

Kazivaču je ispreplitanje politike i sporta specifično za moderno vrijeme, međutim politika je na sport uvijek gledala kao dio važnog „ideološkog prostora“ što su u svojim studijama pokazali Mills (2019) i Kovačević(2019). Na pitanje važnosti utakmice Crvene zvezde za povijest Dinama ili njegovu osobnu odgovara.

⁷⁰ Pomirba hrvatskih navijačkih grupa koja se dogodila krajem osamdesetih zbog nacionalnih interesa danas više nije u prvom planu, no usprkos tome dolazi do povremenih zajednički borbi ili politički poruka protiv korupcije ili privatnih interesa u hrvatskom nogometu. (primjerice 2013. godine su BBB i Torcida marširali zajedno na Maksimir povodom zakona o vaučerima, BBB su iskazivali podršku Torcidi nakon fizičkog napada na njima omraženog Zdravka Mamića, dolazilo je do momenta solidarnost tijekom potresa u Petrinji i sl.)

K1: „Nogomet je prije bio najvažniji, a danas je politika. Ljudi su dolazili na utakmice. Znali smo imena trenera i igrače. A, danas se sve vrti oko toga tko je glavni u klubu, tko u savezu, koga se kupuje, koga prodaje, suci i šta ti ja znam šta. Danas ima više priča o Mamiću nego o nogometu. Prije je utakmica bila kulturni događaj, živjelo se klub.“

Pripadnik BBB često je bio puno direktniji u svojim odgovorima i otvoreno je razgovarao o utakmici, njenoj političkoj implikaciji ili osobnoj važnosti te utakmice (K2): „Ne bih rekao da je važna za Dinamovu povijest, ali nama boysima svako je. To su zadnji pravi neradi na domaćoj utakmici. BBB nikad nisu pokazali zajedništvo kao na toj utakmici.“

4.5. Heroj Boban kao simbol utakmice

Slika 4. Mural na Jarunu, fotografija Branimir Cvrtila 7.9.2020

Izgradnja Bobana kao simbola utakmice i glavnog heroja osim u novinskim tekstovima, postala je i vidljiva na zagrebačkim ulicama u vidu grafita. Kao ključni moment nikad odigrane utakmice oba kazivača smatraju Bobanovo udaranje milicajca. Boban kao zaštitni simbol utakmice funkcionira kod običnog navijača jednako kao i kod BBB. Odgovori su slični procesu izgradnje „heroja“ u izdanjima VL.

K2: „To je bio izrazito rodoljuban čin, zbog toga mu se treba podignuti spomenik. Čovjek je bio kapetan Dinama i zaštitio je navijača od milicije koja nas je terorizirala. Cijeli stadion

se urlao Zvone! Zvone! Svaka čast mu na tome. Još da nije nastupio za Jugoslaviju poslije toga.“

K1: „Bobanovo udaranje milicajca je sukus svega. Kad bi morao nešto izabrati s te utakmice to bi bilo - to. To je najbitnije. Čovjek je riskirao cijelu svoju karijeru, svoj život tim činom. Milicajac ga je mogao popucati, to tada ne bi bilo ništa čudno. Ne sjećam se više ni da li se utakmica probala odigrati, ni u kojoj minuti je prekinuta. Znam da su Delije krenule trgati stadion nakon tog Bobanovog udarca“.

4.3. Uzroci nereda

Nerede su u tisku povezivali s neprofesionalnom reakcijom policije i prilikom toga osuđivali navijače Crvene zvezde za izazivanje istih. Dio novinara je neredu stavljao u konspirativni kontekst usmjeren protiv hrvatske nacionalne ideje. Ipak za gledatelja(K1) te utakmice, koji prati Dinamo od trenutka dolaska u Zagreb, neredu nije povezivao sa političkim događanjima nakon same utakmice, već ih je interpretirao kroz osjećaje nelagode i straha.

K1: „Čim sam ušao na stadion sve mi je mirisalo na neredu, u zraku se osjetilo da neće dobro završiti. Bilo je puno sukoba navijača i svega prije te utakmice ,ali ovo je bilo drugačije, baš si mogao to osjetit.“

S druge strane za pripadnika BBB neredi imaju element instrumentalizacije, a za potkrepljivanje tog argumenta (K2) aktualizira današnje političko vodstvo Srbije i ostavlja prostora organiziranosti neredu.

K2: “Gle , policajci koji su danas u mirovini su znali. Naši i njihovi su znali da će doći do neredu. Oni su nešto planirali - to je sigurno, ali naše to nije previše iznenadilo. Naši su znali nešto o neredima prije nego što su se desili. Na stadionu je bio Arkan i Vučić, zna se ko su i šta su oni. Mislim da su iz Srbije htjeli neredu, da lakše mogu maknut Tuđmana s vlasti jer kao ne može kontrolirati državu. Ma bilo je i u Dinamu ljudi koji su navijali za Crvenu Zvezdu, a sjedili su u predsjedništvu kluba. Pogledaj si ko je to bio.“

Intervju s pripadnikom BBB otkrio mi je zašto on, a možda i dio zajednice, smatra intervju o utakmici opasnim. U istraživanju političkih preferencija BBB (Fanuko et.al 1991: 93) većinom su davali podršku HDZ-u (63.8%) zatim HSP- Hop (17.8%) i Strankama koalicije (11.1%).

Navedeni narativ je moguće razumjeti ako se stavi u kontekst političkog programa *Hrvatske stranke prava*.

*K2.⁷¹ „Prava istina je da je komunistička klika pokušavala na sve moguće načine održati se na čelu kluba i države. Sve su to bile njihove igre. Tuđman im je to sve dopuštao, morao je, jer je preko njih nabavljao oružje. Pazi, Arkana su uhitili ni pola godine nakon te utakmice i pustili iz zatvora. Znalo se sve, kakav je kriminalac i ubojice UDBE. Arkan je rođen tu deset kilometara od Zagreba. On je bio glavni frajer preko kojeg se nabavljalo oružje kad su komunisti uspostavili embargo. Ti ljudi koji su tada bili na čelu policije su i danas na čelnim pozicijama u sustavu i uspjeli su se vratiti na još jače pozicije u državi. Iz pozadine i dalje drže moć. Danas ti ta ista klika štiti Mamića i zato ga je nemoguće skinut'. To ću ti ja reć' i nije mi briga ni strah. Dio stare garde zna za te njihove zakulisne igre i zato neće pričat', pa jeb*** prisluškivali su nas i tukli 90ih godina. Svašta su radili likvidirali Parađika i Blaža⁷².“*

5. Zaključak

Analiza sjećanja na utakmicu 13. svibnja 1990. metodološki je napravljena kroz dva paralelna istraživanja. Rad je pokušao smjestiti maksimirske neredne u politički život. Prvo istraživanje obuhvaćalo je kritičko iščitavanje novinskih tekstova VL gdje je glavno pitanje bilo na koji način je dnevna tiskovina sudjelovala u konstrukciji političkog mita, po uzoru na rad Ivana Đorđevića koji je primijenio takvu analizu u širem medijskom korpusu Hrvatske i Srbije. Kroz kritičku analizu diskursa na novinski tekst se gledalo kao iskaz dominacije na uspostavljanje političkog mita „odozgo“.

Početni izvještaji i analiza utakmice mogu se u određenoj mjeri svrstati u konstrukciju političkog mita. Većina tekstova 1990. nije koristila utakmicu kao podlogu za podrivanje nacionalne mržnje u tada još formalno postojećoj Jugoslaviji. Elementi mita mogu biti iščitana u ranim izvještajima o utakmici, gdje se Delije i BBB označuju kao protivnici. Međutim mit u 90ima nije potpun iako „neprijatelj“ postoji, on se ne promatra pod nacionalnim ključem. Arkan i Boban

⁷¹ Kazivač je želio ostati anonimn i nije htio biti sniman. Jedan je od članova BBB sa kojim sa se uspio naći ,ali nažalost razgovor je trajao manje od pet minuta. Našao se samnom da bi mi dao brojeve od drugih Boysa koji su sudjelovali u neredima.

⁷² Ante Parađik i Blaž Kraljević istaknuti članovi HSPA i HOP ubijeni u nerazjašnjenim okolnostima. Više o njihovoj politici i odnosu s HDZ-om u radovima Veselinović, Velimira „Franjo Tuđman i pravaši“(2016) i „Politička misao Ante Parađika“(2015).

kao važni elementi toga mita u početnim izvještajima nisu prisutni. Utakmica tijekom 90ih nije zauzimala veliki dio novinskog prostor. Na obljetnice 1992.,1993.,1995.,1996.,1997.,1998.,1999. tj. na datume uoči i nakon nereda nije objavljen niti jedan članak. Iznimka su obljetnice 13. svibnja 1994. i 1995.godine. Tada po prvi put Bobanov skok na milicajca postaje ključan moment maksimirskih nereda. Iako ta dva članka zauzimaju malen prostor novina u njima se uspostavlja direktna veza za nacionalnom emancipacijom i *herojskom gestom* Zvonimira Bobana. Početak 2000.ih obilježavaju uspostavljanju veze između Franje Tuđmana i Zvonimira Bobana koje možemo gledati kao na element banalnog nacionalizma kako ga interpretira Billing(2009) Ključni momenti za formiranje narativa, kao što je bilo i očekivano, odvijali su se na važne obljetnice utakmice. Na dvadesetu godišnjicu maksimirski neredi se po prvi put nakon 1990. nalaze na naslovnica novina. Utakmica kao važan nacionalni moment nikada u potpunosti ne istiskuje druge interpretacije događaja, pa tako na dvadesetu godišnjicu jedan od članaka propitkuje Bobanov udarac kao huliganski čin. Utakmica se nikada ne prestaje prikazivati kao sigurnosni problem policijskog i obavještajnog aparata tadašnje države. Propitkuju se propusti u organizaciji koji čitatelju s ciljem približavanja nefunkcionalnosti aparata bivše države. Naslovi u novinama posebno su zanimljiv fenomen koji zahtjeva vlastitu analizu jer sami po sebi zauzimaju često suprotan stav od onoga što donosi tekst ispod njih. Neredi su predstavljeni kao „ratni sukob“ ali primarno na simboličnoj-kulturno sportskoj razini. Korištenje ratnog diskursa često je za opisivanje nogometnih utakmica i bez većih nereda. Đorđević (2015:159) tvrdi da su tumačenja koja se „nude“, u Srbiji i Hrvatskoj, ukazuju samo na „našu istinu“, bez bilo kakve potrebe ili želje za viđenjem druge strane. Tiskani medij ipak je propuštao različita viđenja, web portali su češće jednodimenzionalni u svome izvještavanju. Radikalizacija diskursa nastaje nakon 2014.godine pojavom dokumentarca “Rat je počeo na Maksimiru“. Svojim naslovom i konspirativnom tematikom omogućio je širenje ideja preko web portala, *You tuba*. Fascinacija nasiljem vidljiva je i u stranim produkcijama, poglavito *The Real Football Factories Internation* „Croatia & Serbia“. Činjenica je da za razliku od navijača europskih klubova koji su u „stalnim navijačkim bitkama“, navijačke skupine bivše SFRJ Jugoslavije sudjelovale su u stvarnom ratu. Rat i sudjelovanje navijačkih skupina u njemu omogućilo je postavljanje okosnice političkog mita kao ratnog sukoba.

U drugom djelu rada na temeljenu dobivenih intervjua napravljena je analiza kazivanja dvojice navijača Dinama i uspoređena sa diskursom u novinskim naslovima. Početne teze o utakmici kao važnom momentu identifikacije BBB unutar nacionalističkog narativa potvrđene su

kao i kroz novinske tekstove, a mogu se i vidjeti kroz komemorativne prakse i službenim objavama BBB-a i transparentima. Intervju pružaju pogled „odozdo“ na fenomen političkog mita 13.5.1990. i prikazuju na koji način se narativi navijača mogu razlikovati od dominantnih diskursa širenih kroz medijske servise.

Sugovornik (K1) nije u razgovorima prikazivao neredu kroz politički mit. Najstariji sugovornik nije smatrao utakmicu toliko bitnom za Dinamovu povijest niti prisutnost na toj utakmici kao nešto posebno važno u svom životu. Prema dotičnom navijaču osvajanje naslova prvaka Jugoslavije 1982. ključan je moment Dinamove povijest. Pitanja o utakmici 13. svibnja često su završavala prisjećanjem njemu dragih momenata sa stadiona. Ključni problem utakmice Crvena zvezda –Dinamo Zagreb za njega je taj što bi zbog te utakmice mogao nestati najvažniji moment Dinamove povijesti, sjećanje na osvajanje prvenstva 1982.godine. Za njega je 13.5.1990 neugodno iskustvo koje predstavlja kroz prizmu straha i nelagode.

Živim iskustvom silaska s tribine na teren pripadnik BBB koji je želio ostati anonimn smatrao je neredu na utakmici insceniranima od strane obavještajnih službi. Njegov narativ o utakmici duboko je prožet s Domovinskim ratom i raspadom Jugoslavije. Pogled na utakmicu i zbivanje 1990. gleda iz pravaške pozicije u kojoj jedini neupitni heroji 90ih su HOS, Blaž Kraljević i Parađik, dok je Tuđman „komunist kojemu je bilo teško za vjerovati“⁷³. Za njega ključni problem te utakmice ignoriranje stanja u upravnom odboru Dinama. Smatra da javnosti nije poznato da je upravni odbor Dinama tada pun komunista. Postavlja pitanje: „Zašto bi BBB-i trebali vjerovati čovjeku koji je stvarao partizanski pokret?“⁷⁴ Komunističko nasljeđe prebacuje se i u današnji politički kontekst, pa tako Zdravko Mamić postaje moćan u Dinamu upravo zbog političkih veza sa „komunističkom klikom“. Sugovornik tezu o neredima na Maksimiru kao početku rata ne doživljava kao istinitu. Međutim veza za njega simbolički može postojati jer dio BBB svoja iskustva navijački sukoba nastavio u stvarnim ratnim sukobomima.

⁷³ Za dio pravaša Tuđman nije nacionalni političar, nego komunist koji se skrivao iza nacionalizma da zaštiti pozicije bivših političkih elita. Raskol HSP na razne stranke krenuo je 1993 upravo zbog razlika u odnosima prema Franji Tuđmanu(Veselinović2016:76)

⁷⁴ HSP je propagirao izrazitu antisrpsku politiku, radikalni nacionalizam i ustašku nostalgiju (Veselinović 2016:72), takvi stavovi reflektirali su negativni odnos prema partizanskom pokretu i Jugoslavenskoj ostavštini

6. Popis literature i izvora

6.1. Citirana i konzultirana literatura

APFELBAUM, Erika. 2010. – „Halbwachs and Social properties of Memory“ U: Histories, theories, debates., Susannah Raddstone, Bill Schwarz, ur. New York: Fordham University press, 77-79.

AZARYAHU, Maoz. 1999. “Politički simboli u svakidašnjici. Polisistemi pristup istraživanju”. U: Etnološka tribina, vol. 29/22: 255–267.

BRAUN, Virginia i CLARKE, Victoria. 2006. „Using thematic analysis in psychology“. Qualitative Research in Psychology, 3/2 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>

BENEDICT, Anderson. 1983. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. London: Verso

BILLING, Michael. 2009. Banalni nacionalizam. Beograd: biblioteka XX. vek

BIRTIĆ, Tomislav. 1997. Krvavo plavo. Zagreb: Znak.

BRENTIN, Dario. 2013. “A lofty battle for the nation: the social roles of sport in Tadjman's Croatia”, Sport in Society vol.16/8 :993-1008. <https://doi.org/10.1080/17430437.2013.801217>

CAMPBELL, Joseph. 1991. The power of myth with Bill Moyers's. New York: Anchor Books

CAMPBELL, Joseph. 2009. Junak s tisuću lica. Zagreb: naklada Jasenski i Turk

CONERTON, Paul. 2004. „Komemorativne ceremonije“. U: Kako se društva sjećaju, Zagreb: Antibarbarus, 61-106.

ĐORĐEVIĆ, Ivan. 2014. „The role of football in the Yugoslav crisis. “Nationalisation” of the football fandom in the former Yugoslavia“. Etnoantropološki Problemi / Issues in Ethnology and Anthropology, vol.9/4 :925–940. <https://doi.org/10.21301/EAP.v9i4.6>

ĐORĐEVIĆ, Ivan. 2015. Antropolog među navijačima. Beograd, XX. vek.

ĐORĐEVIĆ, Ivan. 2016. „The Role of Red Star Football Club in the Construction of Serbian National Identity“. Traditiones, vol.45/1:117–132. <https://doi.org/10.3986/Traditio2016450108>

- ĐURAŠKOVIĆ, Stevo. 2008. „Politike povijesti: pregled razvoja discipline u Hrvatskoj i Slovačkoj“. *Politička misao*, vol.45 (3-4), 201-220. <https://hrcak.srce.hr/37885>
- FAUNKO, Nenad, Ivan MAGDALENIĆ , Furio RADIN i Zoran ŽUGIĆ. 1991. „Zagrebački nogometni navijači: grupni portret s BBB u središtu“ Zagreb: Institut za društvena istraživanja
- FIKFAK, Jurij. 2017. „Leaders and Heroes of the Nation“. *Traditiones*, vol.43/1:7–11. <https://doi.org/10.3986/Traditio2014430101>
- GAVRANOVIĆ, Ante i NAPRTA, Rajko. 2008. „Ekonomski položaj medija u Hrvatskoj“. *MediAnali*, vol. 2/3:69-84.
- GOLDSTEIN, Ivo. 1999. *Croatia: A History*. London: Hurst
- HALMI, Aleksandar, BELUŠIĆ, Renata i ORGESTA, Jelena. 2004. "Socijalnokonstruktivistički pristup analizi medijskog diskursa." *Medijska istraživanja* 10, br.2 35-50. <https://hrcak.srce.hr/23000>
- JERGOVIĆ Blanka. 2003 "Zakonske promjene i tisak u Hrvatskoj od 1990. do 2002." *Politička misao* 40, br. 1 92-108. <https://hrcak.srce.hr/23299>
- KALANJ, Rade. 1993. „Michel Foucault i problem moći“. *Revija za sociologiju*, 24 1/2, 77-85.
- KLARIN, Leo. 2015. "Nogomet, nacionalni identitet i politika: uloga prvog hrvatskog predsjednika." *Diplomski rad*. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:117:386981>
- KORDA, Matea. 2021. „Heroizacija medicinskih radnika u pandemiji COVID-19: slučaj Hrvatske“. *Diplomski rad*. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:642542>
- KURTIĆ, Najil. 2008. Vjerodostojnost medijskih objava. *MediAnali*, 2/3 :127-136.
- KVALE, Steinar i BRINKMAN, Svend. 2009. *InterViews: Learning the craft of qualitative research interviewing* 2nd.ed. Thousand Oaks, California: Sage Publications
- LALIĆ, Dražen i BITI, Ozren. 2008 . "Četverokut sporta, nasilja, politike i društva: znanstveni uvid u Europi i u Hrvatskoj." *Politička misao* 45, br. 3-4 :247-272. <https://hrcak.srce.hr/37890>

- MAJSTOROVIĆ, Dunja. 2010. „Etički prijepori i vjerodostojnost dnevnih novina-analiza tekstova s naslovnica Jutarnjeg lista i Večernjeg lista“. *Medijske studije*, 1 br.1-2. 55:63 <https://hrcak.srce.hr/76701>
- MILAK, Matea. 2020. "Od (a)političnosti do participacije, od ideje do realizacije. Pomak k novoj društvenoj ulozi navijačke grupe Bad Blue Boys." *Etnološka tribina* 50, br. 43:161-181. <https://doi.org/10.15378/1848-9540.2020.43.07>
- MÜGGE, Lisa. 2016. „Bridging the qualitative-quantitative divide in comparative migration studies: newspaper data, and political ethnography in mixed method research“ . *Comparitive migration studies*: 4/17 <https://doi.org/10.1186/s40878-016-0036-9>
- NORA, Pierre. 2007. "Između sjećanja i povijesti." *Diskrepancija* 8, br.12:135-165. <https://hrcak.srce.hr/9911>
- PAUKOVIĆ, Davor. 2008. "Posljednji kongres Saveza komunista Jugoslavije: uzroci, tijek i posljedice raspada." *Suvremene teme* 1, br. 1 21-33. <https://hrcak.srce.hr/35202>
- POTKONJAK, Sanja i PLETENAC, Tomislav. 2007. "Grad i ideologija: kultura zaborava na primjeru grada Siska". U :*Studia ethnologica Croatica*, 19/1, 171–197.
- PRNJAK, Hrvoje. 1997. *Bad Blue Boys – prvih deset godina*. Zagreb: Marjan express.
- SINGER, Jane. 2010. „Journalism ethics amid structural change“. *Daedalus*, 139/2:89–99. <http://www.jstor.org/stable/20749827>
- SOBOTA, Sebastijan. 2017. “Raspad Jugoslavije kroz sportske događaje 1987.-1991.” *Diplomski rad*
- SVENSSON, Brigita. 1995. „, Lifetemes- Life History and Life Story. Biographies of Modern Sweidish Inteectuals“. *Ethnologia Scandinavica* 25/1 25-42
- ŠANTEK, Goran-Pavel. 2020. ""Postoje zakoni jači od propisanih": prilog istraživanju borbe navijača „Dinama“ za svoj klub i njezina društvena značenja." *Studia ethnologica Croatica* 32, br.1 : 55-73. <https://doi.org/10.17234/SEC.32.2>
- ŠKRBIĆ ALEMPIJEVIĆ, Nevena. 2009. *Priručnik za kolegij Antropologija društvenog sjećanja*. Zagreb:Filozofski fakultet.

- TRBUŠIĆ, Helena.2021. "Kritička analiza diskursa o fleksibilizaciji tržišta rada." Disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:083341>
- TSAI, Dustin. 2021. "A Tale of Two Croatias": How Club Football (Soccer) Teams Produce Radical Regional Divides in Croatia's National Identity". Nationalities Papers, 49/1:126-141. <https://doi.org/10.1017/nps.2019.122>
- VAN DIJK, Teun Adrianus. 1993. „Principles of Critical Discourse Analysis“. Discourse & Society, vol.4/2: 249–283.
- VESELINOVIĆ, Velimir. 2015. „Politička djelatnost Ante Parađika“ . Anali Hrvatskog politološkog društva, 12/1, 133-155. <https://doi.org/10.20901/an.12.09>
- VESELINOVIĆ, Velimir. 2016. „Franjo Tuđman i pravaši“. Politička misao, 53/1,:71-102. <https://hrcak.srce.hr/162654>
- VRCAN, Srđan. 1990. Sport i nasilje danas u nas i druge studije iz sociologije sporta. Zagreb: Naprijed
- VRCAN, Srđan. 2003. Nogomet, politika, nasilje: Ogledi iz sociologije nogometa. Zagreb: Jesenski i Turk
- VUJEVIĆ, Miroslav.2000. "Semantički profil imena NK "Dinamo" i NK "Croatia". Politička misao 37, br. 1 :141-147. <https://hrcak.srce.hr/27489>
- ZAMBELLI, Nataša. 2010. "Između Balkana i Zapada: problem hrvatskog identiteta nakon Tuđmana i diskurzivna rekonstrukcija regije." Politička misao 47, 1:55-76. <https://hrcak.srce.hr/57670>
- ZELIZER, Barbie. 2010. „Jurnalism's Memory Work“, U: Cultural Memory Studies:An International and Indterdisciplinary Handbook. ur. Astrid Erlli i Ansgar Nunning. Berlin:De Gruyter, 378-389
- ŽAGAR, Ivan. 2022 "Nogometna publika i raspad Jugoslavije: od nacionalističkih parola do međunacionalnih sukoba (1980.-1991.)." Disertacija, Zagreb :Filozofski fakultet, <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:678601>

ŽUNEC, Ozren. 1998. „Rat u Hrvatskoj 1991.-1995“. Prvi dio: „Uzroci rata i operacije do sarajevskog primirja“. Polemos,1: 57-87. <https://hrcak.srce.hr/202398>

6.2. Izvori

BARIŠIĆ, Vladimir. 2000. „Najslavniji nogometna desnica poklanja se poginulim Bad Blue Boysima“. Večernji list, 13. svibnja

BOŠNJAK, Miro. 2002. „Želim se susreti s Bobanom“, Večernji list,13. svibnja

BOŠNJAK, Miro. 2000. „Zašto nisi pucao u Bobana“, Večernji list,16. srpnja

BRAJDIĆ, D. 1991 „Prijave još danas“, Večernji list, 23.rujna

DASOVIĆ, Tomsilav.2010. Feljton: Maksimir ,13.V 1990-istina i mit: “Arkan je noć prije za kockao bogatstvo“, Večernji list, 9.svibnja

DESPOT, Zvonimir. 2020. „U Tuđmanovoj udruzi nema osobnih interesa“, Večernji list, 20. prosinca

DRAŽENOVIĆ. D 1990. „Okvir za mržnju“, Večernji list, 27. svibnja

ĐORĐEV B.P.1990 „Nisam bio za doživotnu“, Večernji list, 27.svibnja

FILIĆ, Anton.1990. „Pomračenje štiva“, Večernji list, 17.svibnja

FLAK, Igor.2010. Feljton: Maksimir,13.V 1990-istina i mit „Otac Zvone Bobana:Prijetili nam smrću“, Večernji list , 9.svibnja

GALIĆ,M. 1990.„Loše osiguranje“, Večernji list, 14.svibnja

GRUDEN, Vladimir. 1990. „Manipulacija omladinom“. Večernji list, 14. svibnja

JUNACI, Robert 2010. Feljton: Maksimir,13.V 1990-istina i mit “Laušić: I Boban zna da je to bio huliganski čin“,Večernji list, 9.svibnja

JURIŠIĆ, Predrag. 2010.„, Frakcije mogu uništiti BBB“, Večernji list, 8.svibnja

MILJANIĆ, Milan.1990. „Udarac nogometu“ ,Večernji list, 15.svibnja

NALETIĆ, Predrag. 1990. “ Fortuna protiv plavih“ Večernji list, 7. svibnja

NIČOTA, Tomislav i Robert JUNACI. 2000. „ Boban nam nikada nije oprostio neslaganje s Tuđmanom i Croatijom „, Večernji list,13. kolovoz

PULJIĆ, Tvrtko. 2005. „Poruka o otporu za sva vremena“. Večernji list, 13.svibnja.

R. J. 1995. „ Boban za povijest“, *Večernji list* 13.svibnja

R. J. 1994. „Maksimir 90' kao ratište“. *Večernji list*, 13. svibnja

SAVIĆ.P 1990. „Maksimir je u Europi“, *Večernji list*, 27. svibnja

STRAŽIMIR, Mladen.1990. „Ratište umjesto igrališta “, Večernji list, 14.svibnja

SUĆUR, Ivan.1990. „Probušen plavi balon snova“, *Večernji list*, 7. svibnja

SVALINA, J. 1991. „Veterani u obrani Domovine“, *Večernji list*, 23.rujna

TOMIĆ, I. 1991. „Boban slobodan“, *Večernji list*, 23.rujna

TRIPKOVIĆ, Luka.1990. „Pružena ruka pomirnicom“, *Večernji list*, 27.svibnja

Večernji list.1990. „Maksimir kao ratište“, *13.svibnja*

Večernji list. 1990. „Kamenovanje iz vlaka“, 14.svibnja

Večernji list. 1991. „Odgođeno Prečko '91“, 14.svibnja

Večernji list. Izvršno vijeće sabora: „ Osuda i žaljenje“,14.svibnja

Večernji list. Stranačka priopćenja HMP: „Sačuvajte prisebnost“,14.svibnja

VUKELIĆ, Ž.1990. „Plavi pognute glave“, Večernji list, 7. svibnja

Z.V.1990. „Zatajili organi sigurnosti“, Večernji list, 14.svibnja

6.3. Internetski izvori

„Miljenko Manjkas“. *Wikipedia*. https://hr.wikipedia.org/wiki/Miljenko_Manjkas (datum pristupa 6.1.2023)

„Novine koje su obilježile povijest i postavile nove trendove u novinarstvu“. *Poslovni.hr*, 29.lipnja.2009. <https://www.poslovni.hr/lifestyle/novine-koje-su-obiljezile-povijest-i-postavile-nove-trendove-u-novinarstvu-120066> (datum pristupa:6.1.2023)

„Pogledajte hit dokumentarac Dinamo- Crvena zvezda: Domovinski rat je počeo na Maksimiru“. *Večernji list*, 13.svibnja.2020. <https://www.vecernji.hr/sport/pogledajte-hit-dokumentarac-dinamo-crvena-zvezda-domovinski-rat-poceo-je-na-maksimiru-1401992> (datum pristupa.3.1.2023)

„Sjećanje na sve koje nisu više s nama“.2020. *Službene stranice NK Dinamo Zagreb*. 13.svibnja. <https://gnkdinamo.hr/hr/Novosti/Clanak/sjecanje-na-sve-one-koji-vise-nisu-s-nama> (datum pristupa 3.1.2023)

„Supkultura“. *Enciklopedija*. <https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=58838> (datum pristupa: 3.1.2023)

„Večernji List“. *Wikipedia*. https://hr.wikipedia.org/wiki/Ve%C4%8Dernji_list (datum pristupa:6.1. 2023.)

HABEK EDVIN, Miroslav 2022 . „Fotografija koja je simbol početka Domovinskog rata, ali i kršenja autorskog prava“ *Glas istre*, 13.svibnja. <https://www.glasistre.hr/zanimljivosti/fotografija-koja-je-simbol-pocetka-domovinskog-rata-ali-i-kršenja-autorskog-prava-796183> (datum pristupa 3.1.2023)

KLARIĆ, Dražen. 2016. „Večernjak je već 57 godina na pravoj strani uz čitatelje“. *Večernji list*, 1.srpnja. <https://www.vecernji.hr/vijesti/vecernjak-je-vec-57-godina-na-pravoj-strani-uz-citatelje-1096104> (datum pristupa:6.1.2023)

RAŠOVIĆ, Renata. 2019. „Neodigranom utakmicom Dinamo-Zvezda započeo je Domovinski rat“. *Večernji list*, 14.kolovoza. <https://www.vecernji.hr/vecernji60/neodigranom-utakmicom-dinamo-zvezda-zapoceo-je-domovinski-rat-1338488> (datum pristupa.6.1.2023)

Službene stranice BBB. <https://www.badblueboys.hr/> (datum pristupa: 3.1.2023)

6.4. Prilozi

Slika 1. Spomenik poginulim BBB, www.gnkdinamo.hr

Slika 2. Pripadnici skupine BBB ispred spomenika, www.bbb.hr

Slika 3. Naslov članka u Večernjem listu 13.5 2000

Slika 4. Mural na Jarunu, fotografija Branimir Cvrtila

7. Sažetak

„Nacionalni i herojski narativi o utakmici Dinamo Zagreb - Crvena Zvezda (13. svibnja 1990.)“

Ovaj diplomski rad tematizira utakmicu Dinamo Zagreb - Crvena zvezda 13.5.1990. Prvi cilj rada je na temelju arhivskog istraživanja i kazivanja navijača Dinama propitati na koji se način, te kojim diskurzivnim i društvenim praksama, tijekom vremena konstruira herojski narativ o utakmici Dinamo Zagreb - Crvena Zvezda. Autor želi prikazati nastanak i razvoj nacionalnog diskursa kao emancipacijskog i herojskog diskursa u izdanjima Večernjeg lista 1990.-2020. Analiza medijskog diskursa provest će se prema predlošku Ivana Đorđevića. Narativi navijača uspoređuju se s medijskim diskursom i ukazuje se na njihove specifičnosti i istovjetnosti u diskursu. U radu se primjenjuju teorijske postavke antropologije društvenog sjećanja, političke antropologije i antropologije sporta.

Ključne riječi: Dinamo Zagreb-Crvena zvezda, BBB, društveno sjećanje, politički mit

„National and heroic narratives about Dinamo Zagreb - Crvena Zvezda football match (13. 05. 1990.)“

This graduation thesis focuses on the Dinamo Zagreb - Crvena zvezda match on May 13, 1990. The first goal of the paper is to question, on the basis of archival research and what Dinamo fans say, in which way, and with which discursive and social practices, a heroic narrative about the Dinamo Zagreb - Crvena zvezda match is constructed over time. The author wants to show the origin and development of the national discourse as an emancipatory and heroic discourse in the editions of Večernji list 1990.-2020. The analysis of the media discourse will be carried out according to the model of Ivan Đorđević. The fans' narratives are compared with the media

discourse and their specificities and identities in the discourse are pointed out. The paper applies the theoretical principles of the anthropology of social memory, political anthropology and sports anthropology.

Key words: Dinamo Zagreb-Crvena zvezda, BBB, social memory, political myth